

ผังเมืองสุโขทัยและวัฒนธรรมการปลูกตาล

Historic Town of Sukhothai and Cultural Aspects of Its Toddy Palm Trees^{*}

โชติมา จตุรวงศ์

Chotima Chaturawong

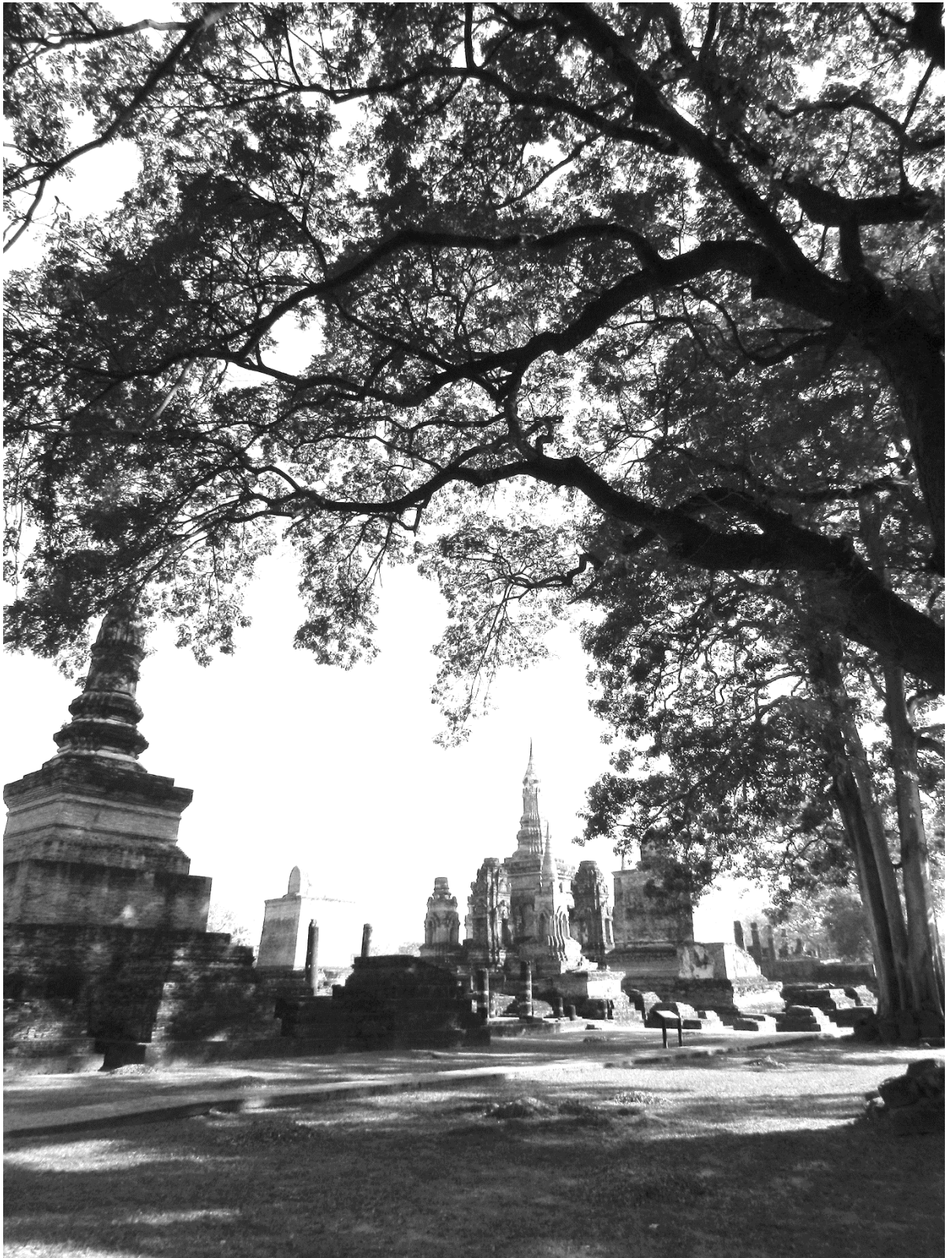
ภาควิชาศิลปสถาปัตยกรรม คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร
Department of Arts and Related Fields, Faculty of Architecture,
Silpakorn University, Bangkok, 10200, Thailand

บทคัดย่อ

ลักษณะผังเมืองโบราณสุโขทัยประมวลได้จากจารึกพ่อขุนรามคำแหงอายุ พ.ศ. 1835 ที่เมื่อแรกสร้างรับอิทธิพลทั้งจากเขมรและมอญ ผังเมืองโบราณสุโขทัยที่สร้างในสมัยพ่อขุนศรีนาวนำถมมีลักษณะคล้ายผังเมืองเขมรในประเทศไทยและในประเทศกัมพูชา กล่าวคือเป็นผังเมืองรูปสี่เหลี่ยมที่มีกำแพงและคูน้ำล้อมรอบ ภายในเมืองและนอกเมืองมีสระน้ำรูปสี่เหลี่ยมเพื่อการอุปโภคและบริโภค รวมทั้งมีอ่างกักเก็บน้ำตั้งอยู่นอกเมืองเพื่อการชลประทานในการทำเกษตรกรรม ลักษณะมอญปรากฏที่ตำแหน่งทางเข้าหลักของเมืองสุโขทัยทางทิศเหนือ ซึ่งคล้ายคลึงกับที่ปรากฏ ณ เมืองหริภุญชัย และเชียงใหม่ และกึ่งกลางเมืองเป็นที่ตั้งของพระเจดีย์สำคัญประจำเมืองสุโขทัยยังมีวัฒนธรรมการปลูกตาลคล้ายกับสุพรรณบุรี ราชบุรี เพชรบุรี และนครศรีธรรมราช รวมทั้งพุกามในประเทศพม่า คนพม่าที่พุกามนิยมถวายสวนตาลให้กับวัดและพระเจดีย์ เพราะต้นตาลเป็นไม้สารพัดประโยชน์ ใบตาลใช้ทำตาลปัตรและเป็นกระดาศสำหรับจารหนังสือ น้ำตาลปึกใช้เป็นส่วนผสมของยาแพทย์แผนโบราณและปูนดำในงานสถาปัตยกรรม

คำสำคัญ : ผังเมืองประวัติศาสตร์สุโขทัย, เขมร, มอญ, ต้นตาล

หน้าตรงข้าม : วัดมหาธาตุ
สุโขทัย ที่ตั้งพระเจดีย์สำคัญ
ประจำเมือง

Abstract

The characteristics of Sukhothai's historic town in the early stage of its establishment were described in the inscription of King Ramkhamhaeng dated 1292. Sukhothai town planning was probably influenced by the Khmer and Mon. Sukhothai historic town layout established in the reign of Khun Sri Naonumthom resembled Khmer towns in Thailand and Cambodia. They were built in a rectangular shape enclosed with walls and moats and included ponds in a rectangular form for daily used inside and outside the inner town. Furthermore, they had reservoirs for irrigation system outside the inner town. Mon characteristics in Sukhothai were found on the location of the main town gate to the north parallel to those of Hariphunchai and Chiang Mai as well as of the principal pagoda established at the center. People of Sukhothai had a custom to plant toddy palm trees parallel to those of Suphanburi, Ratchaburi, Phetchaburi, and Nakhon Si Thammarat in Thailand as well as to those of Pagan in Burma. The Burmese of Pagan donated toddy palm groves to Buddhist monasteries and pagodas as the trees provided multiple uses. Toddy palm leaves were used to make fans and writing material. Palm jaggery could be a component of traditional medicine and an organic admixture of traditional mortar for architecture.

Keywords: historic town of Sukhothai, Khmer, Mon, toddy palm trees

บทนำ

สุโขทัยตั้งอยู่บริเวณภาคกลางตอนบนของไทยบนเส้นทางเดินเท้าโบราณที่เชื่อมเมืองท่าเมาะตะมะบริเวณอ่าวเมาะตะมะและทะเลอันดามัน กับพื้นที่ที่อยู่ลึกเข้าไปในแผ่นดินที่เป็นประเทศลาวและภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทยปัจจุบัน เมืองสุโขทัยตั้งอยู่บริเวณที่ราบลุ่มที่มีลำน้ำพันไหลผ่านทางทิศเหนือแล้วอ้อมมาทางทิศตะวันออกของเมืองก่อนที่จะไปไหลรวมกับแม่น้ำยมซึ่งอยู่ห่างจากเมืองสุโขทัยไป 12 กิโลเมตร¹ การเกิดขึ้นของรัฐสุโขทัยอยู่ในช่วงที่สองมหาอำนาจเดิมคือ อาณาจักรกัมพูชาทางทิศตะวันออกและ

อาณาจักรพุกามทางทิศตะวันตกกำลังจะเสื่อมอำนาจ เมืองสุโขทัยเท่าที่พอมิ
หลักฐานคงสร้างตั้งแต่สมัยพ่อขุนศรีนาวนำถมผู้ครองสุโขทัยและศรีสัชชนาลัย
ก่อนราชวงศ์พระร่วง

พ่อขุนศรีนาวนำถมเป็นบิดาพ่อขุนผาเมือง เจ้าเมืองราด ผู้อภิเษก
กับพระราชธิดาของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 กษัตริย์แห่งประเทศกัมพูชา
โดยสันนิษฐานว่าพ่อขุนศรีนาวนำถมครองสุโขทัยและศรีสัชชนาลัยร่วมสมัย
กับพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ที่ทรงครองราชย์ระหว่าง ค.ศ. 1181-1218
(พ.ศ. 1724-1761) เมื่อสิ้นสมัยของพ่อขุนศรีนาวนำถม ขอมสบาดโขลญ
ลำพงหรือข้าหลวงเขมรได้เข้ายึดและครองสุโขทัย พ่อขุนผาเมืองจึงร่วมมือ
กับพ่อขุนบางกลางท่าว (พ่อขุนบางกลางทาว) เจ้าเมืองยางยึดเมืองสุโขทัย
กลับคืนมาและประกาศอิสรภาพไม่ขึ้นแก่อาณาจักรกัมพูชา พ่อขุนบางกลางทาว
ได้รับการสถาปนาให้เป็นปฐมกษัตริย์นามว่าพ่อขุนศรีอินทราทิตย์แห่งราชวงศ์
พระร่วงสุโขทัย ซึ่งขณะนั้นตรงกับสมัยพระเจ้าจະชว (Kyaswa) (ครองราชย์
ค.ศ. 1235-1249/ พ.ศ. 1778-1792) แห่งอาณาจักรพุกามซึ่งกำลังเริ่มเสื่อม
อำนาจ พุกามมีอันต้องล่มสลายลงในเวลาต่อมาเมื่อถูกโจมตีโดยกองทัพ
ยูนนานภายใต้กุบไลข่านที่มีอำนาจในประเทศจีน

ลักษณะของผังเมืองสุโขทัยเท่าที่ปรากฏหลักฐานอยู่ในสมัยพ่อขุน
รามคำแหงตั้งที่บันทึกไว้ที่ศิลาจารึกพ่อขุนรามคำแหง อายุ พ.ศ. 1835
(ค.ศ. 1292) ซึ่งสุโขทัยขณะนั้นตรงกับสมัยพระเจ้าจະชว (Kyawswa)
(ค.ศ. 1287-1298/ พ.ศ. 1830-1841) แห่งพุกามที่อยู่ภายใต้อำนาจ
พระเจ้ากุบไลข่าน ในเวลาเดียวกันพระเจ้าชัยวรมันที่ 8 (ค.ศ. 1243-1295/
พ.ศ. 1786-1838) ของอาณาจักรกัมพูชาก็ถูกกองทัพพระเจ้ากุบไลข่านโจมตี
และทรงยอมสวามิภักดิ์ต่อพระเจ้ากุบไลข่านใน ค.ศ. 1283/ พ.ศ. 1826

ผังเมืองสุโขทัย

ผังเมืองสุโขทัยเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า กำแพงเมืองชั้นในสุดมีขนาดกว้าง
1,360 เมตร ยาว 1,800 เมตร มีคูน้ำล้อมรอบ กำแพงเมืองมี 4 ประตู
โดยสันนิษฐานว่าประตูเมืองในทิศเหนือ ใต้ และตะวันตกเป็นตำแหน่งเดิม²
คือ ประตูศาลหลวง ประตูมะโม่ และประตูอ้อ แม้ว่าจารึกพ่อขุนรามคำแหง
บันทึกว่ากำแพงเมืองสุโขทัยเป็นแบบตรีบูร ที่เดิมนักวิชาการสันนิษฐานว่า
หมายถึงกำแพง 3 ชั้น แต่จากการขุดค้นทางโบราณคดีพบด้วยขามสมัย
ราชวงศ์เหม็ง หรือ หมิง ที่กำแพงชั้นนอก 2 ชั้น โดยราชวงศ์เหม็งปกครอง
ประเทศจีนตั้งแต่ ค.ศ. 1368-1644 (พ.ศ. 1911-2187) จึงนำไปสู่ข้อ
สันนิษฐานว่า กำแพงชั้นนอก 2 ชั้นนั้นสร้างหลังสมัยพ่อขุนรามคำแหง คำว่า
“ตรีบูร” อาจแปลว่า กำแพงที่เป็นลิริ หรือตรีบูรอาจมาจากคำว่า “ตรีปุระ”

ที่เพี้ยนมาจากคำภาษาทมิฬว่า “ติรุปุรัม” ที่แปลว่า “พระนคร” หรือ “ศรีนคร”³

ลักษณะผังเมืองสุโขทัยพอประมวลการใช้พื้นที่บริเวณกึ่งกลางเมือง ทิศตะวันตก ทิศตะวันออก ทิศเหนือ และทิศใต้ ได้ดังนี้ (ดูรูปที่ 1-2)

- กลางเมืองสุโขทัยเป็นที่ตั้งของวิหาร พระพุทธรูปทอง พระอัฐฐารส พระพุทธรูปขนาดใหญ่และขนาดกลาง วิหารขนาดใหญ่และขนาดกลาง มีปูครุ นิสัยมุตต์ พระเถระ พระมหาเถระ โดยสันนิษฐานว่าวิหาร (วัด) บริเวณกลางเมืองน่าจะหมายถึงพระบรมธาตุ แต่พระพุทธรูปทองหรือสำริดไม่ปรากฏ และคงมีวัดหลายแห่งภายในเมืองสุโขทัยสมัยพ่อขุนรามคำแหง โดยปูครุ นิสัยมุตต์ พระเถระ พระมหาเถระ⁴ น่าจะหมายถึงพระภิกษุของวัดภายในกำแพงเมืองที่เป็นพระฝ่ายคามวาสี ที่มีจำนวนมากกว่าพระภิกษุฝ่ายอรัญวาสี⁵ นอกจากนี้ กลางเมืองยังเป็นที่ตั้งของสระน้ำเรียกว่า สระพังโปยสี เอาไว้ดื่มกินในหน้าแล้ง⁶

- ทิศตะวันตกนอกกำแพงเมืองสุโขทัยเป็นวัดอรัญวาสีที่พ่อขุนรามคำแหงสร้างถวายแด่พระมหาเถระ สังฆราชปราชญ์ที่เรียนจบพระไตรปิฎกมากกว่าปูครุอื่นใดในเมือง ซึ่งพระองค์ทรงอาราธนามาจากนครศรีธรรมราช กลางวัดอรัญญิกมีวิหาร และพระอัฐฐารส

- ทิศตะวันออกนอกกำแพงเมืองมีวิหาร [สันนิษฐานหมายถึงวัด] ปูครุ [พระภิกษุผู้เป็นอาจารย์] ทะเลหลวง ไร่เนา ป่าหมาก ป่าพลู ป่าขาม และบ้านเรือนทั้งใหญ่และเล็ก⁷

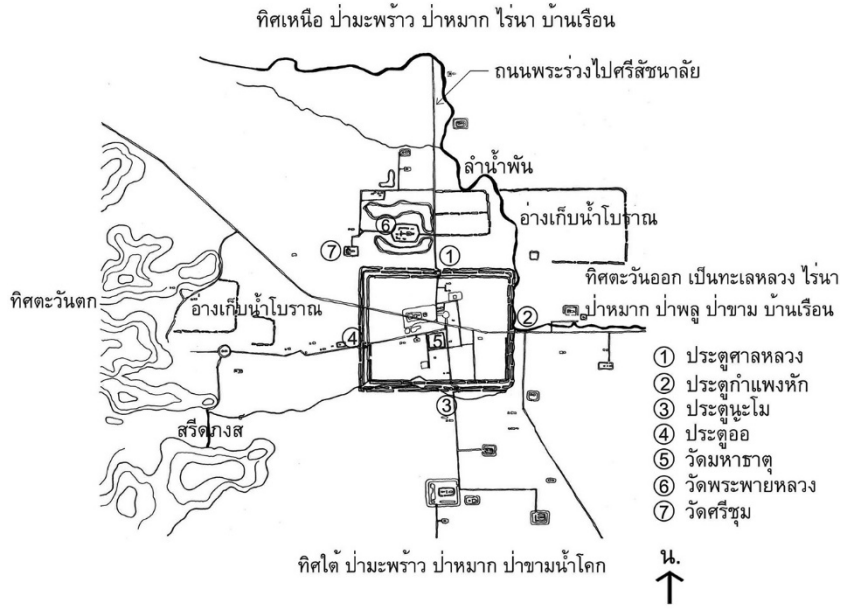
- ทิศเหนือนอกกำแพงเมือง (เบื้องตีนนอน) มีตลาดปสาน พระอจนะ ปราสาท [สันนิษฐานว่าเป็นปราสาท 3 หลังวัดพระพายหลวง⁸] ป่ามะพร้าว ป่าหมาก ไร่เนา บ้านเรือนใหญ่และเล็ก

- ทิศใต้นอกกำแพงเมือง (เบื้องหัวนอน) มีวัด (กุฎี วิหาร) ปูครุ [พระภิกษุผู้เป็นอาจารย์] สรีดภงส์ [แหล่งรับน้ำเพื่อการชลประทาน] ป่ามะพร้าว ป่าหมาก ป่าขาม น้ำโคก และพระขพุงหรือผีเทวดาผู้พิทักษ์เมือง ที่สถิตยบนภูเขาใกล้กับแหล่งรับน้ำสรีดภงส์⁹

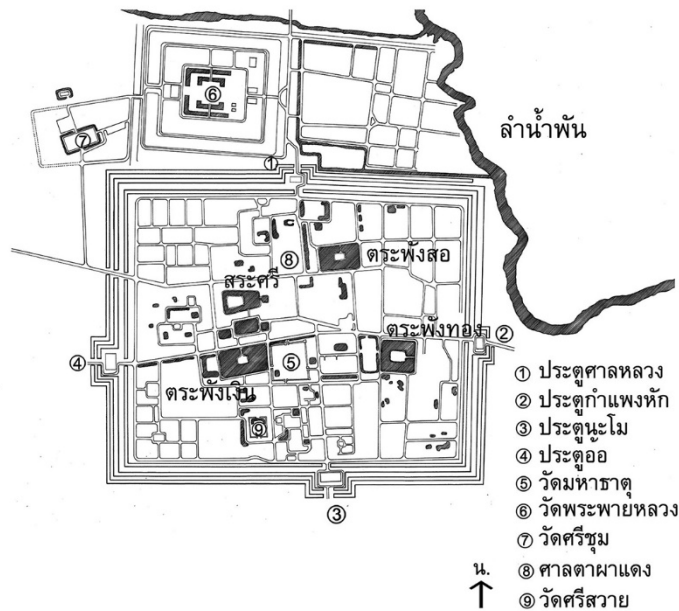
จากหลักฐานศิลาจารึกพ่อขุนรามคำแหงทำให้เห็นภาพของเมืองสุโขทัยว่า ประกอบด้วยวัดในพระพุทธศาสนาทั้งภายในกำแพงเมืองและนอกกำแพงเมืองทั้งสิ้น ทิศ แม่นจารึกพ่อขุนรามคำแหงกล่าวถึงเฉพาะปราสาท และพระอจนะบริเวณพื้นที่นอกกำแพงเมืองทางทิศเหนือ แต่สันนิษฐานว่าปราสาท 3 หลังและพระอจนะพัฒนาเป็นวัดในพระพุทธศาสนาในเวลาต่อมา ส่วนวัดนอกเมืองสุโขทัยทางทิศตะวันตกเป็นวัดอรัญวาสี พระภิกษุสุโขทัยจึงแบ่งเป็น 2 กลุ่มใหญ่ตามอย่างศรีลังกา คือ พระภิกษุฝ่ายคามวาสีหรือพระภิกษุในกายเดิมในท้องถิ่นที่มีอิทธิพลพุทธศาสนาจากทริภุชชัยทางตอนเหนือและพุทธมหายานของเขมร และพระภิกษุฝ่ายอรัญวาสีที่มีจำนวนน้อยกว่าพระภิกษุฝ่ายคามวาสี พ่อขุนรามคำแหงได้อาราธนาพระเถระชั้นผู้ใหญ่ฝ่ายอรัญวาสีมาจากนครศรีธรรมราช และเสด็จขึ้นไปสักการะที่วัดอรัญญิก

รูปที่ 1 ผังเมืองสุโขทัย และ
บริบทรอบข้าง

ที่มา : วาดจาก His Serene
Highness Prince
Subhadradis Diskul,
Silapa Sukhothai =
Sukhothai Art = L'art
de Sukhothai (Bangkok:
The Cultural Committee
of the Thailand
National Commission
for Unesco, 1978).

รูปที่ 2 ผังเมืองสุโขทัย
ที่มา : วาดจากแผนที่
กรมศิลปากร

นอกเมืองสุโขทัยอยู่เนื่อง ๆ บ้านเรือนราษฎรและไร่นาคงตั้งอยู่นอกกำแพง
เมืองชั้นในโดยเฉพาะทางทิศเหนือ และทิศตะวันออก เพราะทิศตะวันตก
และทิศใต้ติดกับเทือกเขา เป็นป่าและสวน รวมทั้งวัด

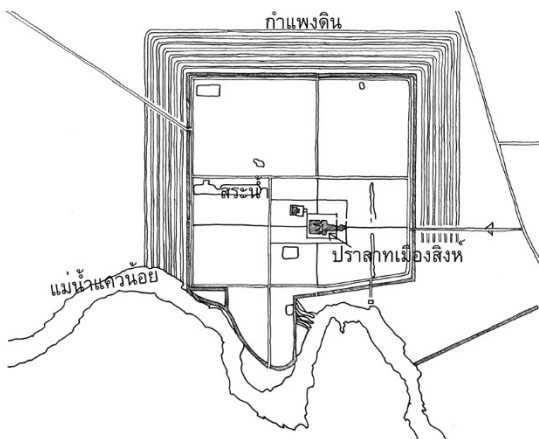
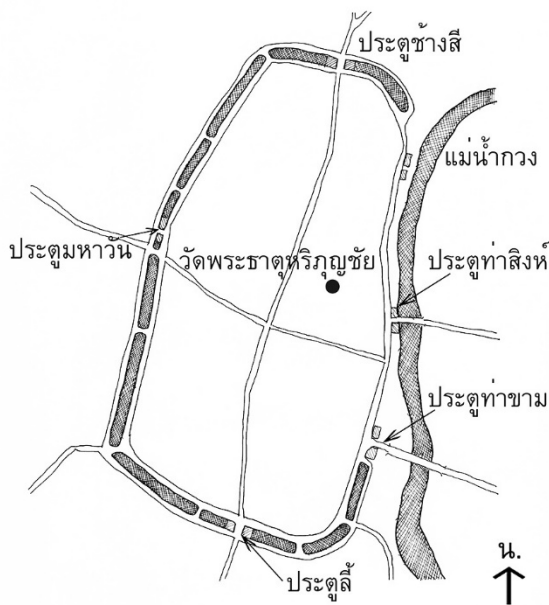
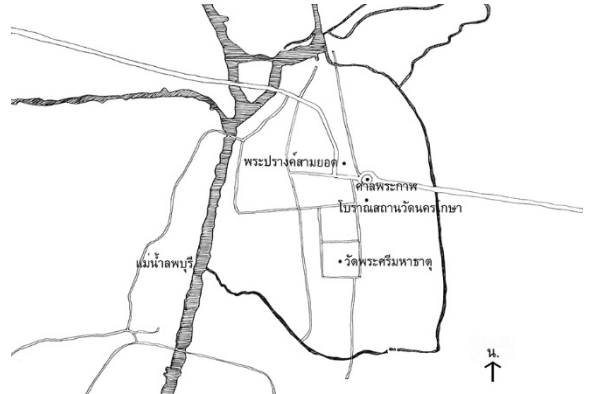
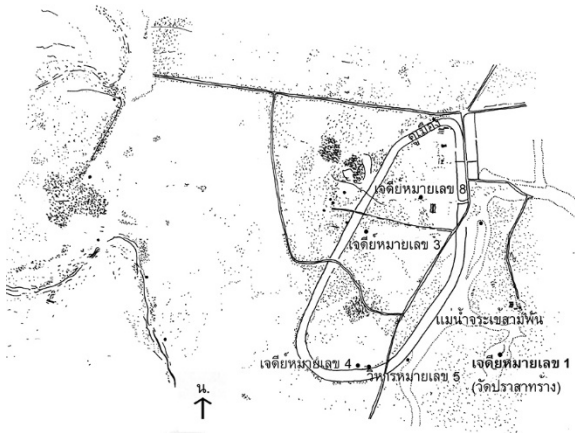
โดยแหล่งรับน้ำที่เรียกว่าสรีดภงส์ใช้เพื่อการชลประทาน และที่สถิตของผีเทวดาผู้อารักษ์เมืองตั้งอยู่ทางทิศใต้ นอกจากนั้นยังมีสระกักเก็บน้ำที่ชื่อว่าทะเลหลวงตั้งอยู่ทางทิศตะวันออกของเมือง ส่วนพื้นที่ทางการค้าของเมืองคงตั้งอยู่ทางทิศเหนือเพราะเป็นที่ตั้งของตลาดปสาน และถนนพระร่วงที่เชื่อมต่อกับเมืองศรีสัชชนาลัยทางตอนเหนือ ด้วยสภาพที่ตั้งของเมืองสุโขทัยที่พื้นที่ทางทิศตะวันตกและทิศใต้สูงกว่าทิศตะวันออกและทิศเหนือ อีกทั้งพื้นที่ทิศตะวันตกและทิศใต้เป็นพื้นที่ป่าและสวน จึงสันนิษฐานว่าทางเข้าหลักของเมืองสุโขทัยน่าจะอยู่ที่ประตูเมืองทางทิศเหนือ ซึ่งพื้นที่ทางทิศเหนือประกอบด้วยชุมชนเดิมบริเวณลำน้ำโจนที่มีวัดพระพายหลวงเป็นศูนย์กลาง รวมทั้งมีพระพุทธรูปพระอจนะ เป็นที่ตั้งของตลาดปสาน และมีถนนพระร่วงเชื่อมกับเมืองคูแฝดศรีสัชชนาลัยที่ตั้งอยู่ทางทิศเหนือของเมืองสุโขทัย แม้ว่าศิลาจารึกพ่อขุนรามคำแหงจะไม่ได้กล่าวถึงถนนพระร่วงที่เชื่อมกับเมืองศรีสัชชนาลัย และเมืองริมฝั่งแม่น้ำปิงทางทิศตะวันตกเฉียงใต้ ได้แก่ กำแพงเพชร แต่สันนิษฐานว่าถนนพระร่วงคงมีปรากฏแล้วในสมัยพ่อขุนรามคำแหง ที่ยังอาจยกถนนให้สูงขึ้นจากระดับน้ำท่วมถึง ทำเป็นทำนบกั้นน้ำ และอาจมีร่องน้ำเพื่อการระบายน้ำอยู่สองข้างที่ใช้เพื่อการสัญจรทางเรือได้ด้วย¹⁰

ผังเมืองสุโขทัยมีลักษณะร่วมกับผังเมืองโบราณเขมรในประเทศไทย เช่น เมืองสิงห์ และเมืองพิมาย รวมทั้งเมืองโบราณในอาณาจักรกัมพูชา เช่น นครธม และผสมกับลักษณะเมืองทวารวดีท้องถิ่นในสยาม

อิทธิพลเขมรในผังเมืองสุโขทัย

ผังเมืองสุโขทัยสมัยพ่อขุนรามคำแหงมีลักษณะร่วมกับผังเมืองโบราณเขมรดังนี้

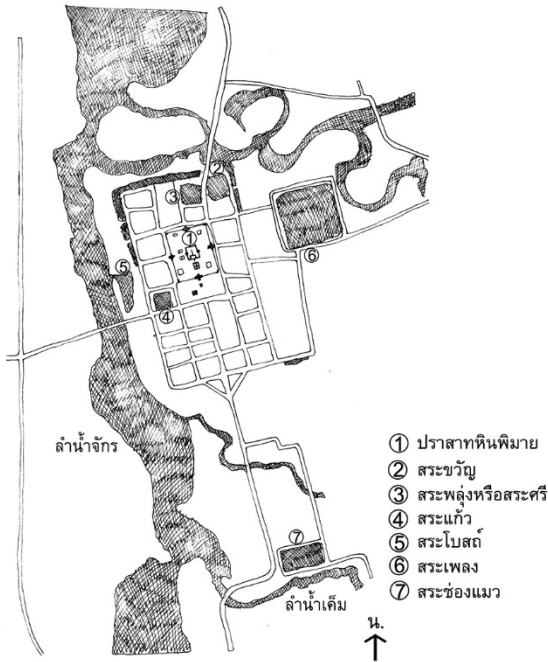
- ผังมีลักษณะรูปเรขาคณิตสี่เหลี่ยมที่ล้อมรอบด้วยกำแพงเมืองและคูน้ำ กึ่งกลางเมืองเป็นที่ตั้งของศาสนสถาน คล้ายอย่างผังเมืองโบราณเขมรที่กึ่งกลางเป็นที่ตั้งของศาสนสถาน สัญลักษณ์ของศูนย์กลางจักรวาล ซึ่งในวัฒนธรรมเดิมทวารวดีผังเมืองมีลักษณะเป็นรูปที่ไม่สมมาตร หรือเป็นรูปโค้งหรือทรงกลม เช่น เมืองอู่ทอง เมืองละโว้ เมืองหริภุญชัย และเมืองเขลางนคร (ดูรูปที่ 3-5) ตัวอย่างผังเมืองโบราณเขมรในประเทศไทย เช่น เมืองสิงห์ที่มีแผนผังเกือบเป็นรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัส มีกำแพง 3 ด้านคือ ทิศเหนือ ตะวันออก และตะวันตกที่เป็นเส้นตรง ส่วนกำแพงศิลาแลงด้านทิศใต้ทำเป็นแนวคดโค้งไปกับลำน้ำแควน้อย กำแพงด้านทิศเหนือ ตะวันออก และตะวันตกเป็นกำแพงดินและคูน้ำซ้อนกัน 7 ชั้น ยกเว้นกำแพงชั้นในเป็นศิลาแลง ณ บริเวณเกือบกึ่งกลางเมืองสิงห์เป็นที่ตั้งของปราสาทเมืองสิงห์¹¹ (ดูรูปที่ 6) เมืองพิมายก็มีผังเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้ามีกำแพงเมืองและคูน้ำล้อมรอบ มีประตูทางเข้าในทิศทั้งสี่ โดยแม่น้ำมูลไหลผ่านทางทิศเหนือและทิศตะวันออก ลำน้ำแควน้อยไหลผ่าน

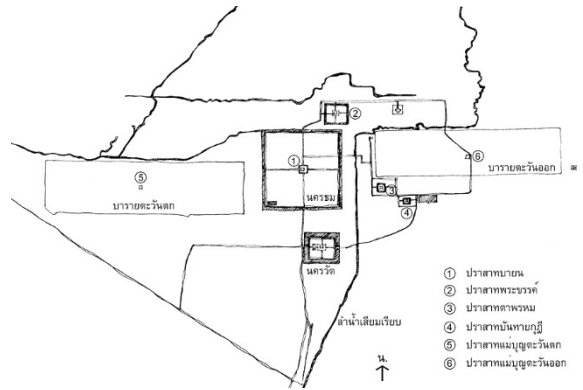
ซ้ายบน : รูปที่ 3 ผังเมืองอุททอง
ที่มา : วาดจาก อรุณศักดิ์ กิ่งมณี และคนอื่นๆ, *โบราณคดีเมืองอุททอง* (กรุงเทพฯ : สำนักงานโบราณคดีและพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติที่ 2 สุพรรณบุรี กรมศิลปากร, 2545), 31.

ขวาบน : รูปที่ 4 ผังเมืองละโว้
ที่มา : วาดจาก Google Maps
ซ้าย : รูปที่ 5 ผังเมืองศรีบุญชัย
ที่มา : วาดจาก สรัสวดี อ๋องสกุล, *ชุมชนโบราณในแอ่งเชียงใหม่-ลำพูน* (กรุงเทพฯ : อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง, 2543), 59.

ล่าง : รูปที่ 6 ผังเมืองสิงห์
ที่มา : วาดจาก กรมศิลปากร, *เมืองสิงห์และปราสาทเมืองสิงห์ จังหวัดกาญจนบุรี* (กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, 2530. พิมพ์ในวโรกาส สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี เสด็จพระราชดำเนินทรงเปิดอุทยานประวัติศาสตร์เมืองสิงห์ จังหวัดกาญจนบุรี 3 เมษายน 2530).

- ① ปราสาทหินพิมาย
- ② สระขวัญ
- ③ สระพลึงหรือสระศรี
- ④ สระแก้ว
- ⑤ สระโบริด
- ⑥ สระเพ็ล
- ⑦ สระช่องแมว

- ① ปราสาทบาบูน
- ② ปราสาทพระขรรค์
- ③ ปราสาทตาพรหม
- ④ ปราสาทบันทายกฤตี
- ⑤ ปราสาทแม่พระตะวันตก
- ⑥ ปราสาทแม่พระตะวันออก

ซ้าย : รูปที่ 7 ผังเมืองพิมาย

ที่มา : วาดจาก สิริพรรณ อิศริโชติ, ผู้เรียบเรียง, *นำชมพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติพิมาย, พิมพ์ครั้งที่ 2* (กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, 2551), 16.

บน : รูปที่ 8 ผังเมืองนครธมและนครวัด ประเทศกัมพูชา

ที่มา : วาดจาก Michael Freeman and Claude Jacques, *Ancient Angkor* (Bangkok: River Books, 2006).

ทางทิศใต้ และลำน้ำจักษ์ไหลผ่านทางทิศตะวันตก กึ่งกลางเมืองเป็นที่ตั้งของปราสาทหินพิมาย ศาสนสถานเนื่องในพุทธศาสนานิกายมหายานที่สันนิษฐานว่าเริ่มสร้างในสมัยพระเจ้าสุริยวรมันที่ 1 และเจริญเรื่อยมาจนถึงสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ 7¹² (ดูรูปที่ 7) ผังเมืองนครธมเมืองหลวงของอาณาจักรกัมพูชา สมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ก็มีผังรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้าที่ล้อมรอบด้วยกำแพงและคูน้ำ กึ่งกลางเมืองเป็นที่ตั้งของปราสาทหินบาบูน (ดูรูปที่ 8)

- ทิศเหนือของสุโขทัยเป็นที่ตั้งของวัดพระพายหลวงที่มีคูน้ำ

ล้อมรอบอันเป็นเมืองโบราณเดิมสมัยอยู่ภายใต้อำนาจอาณาจักรกัมพูชา มีขนาดยาวราวด้านละ 600 เมตร ซึ่งไม่มีหลักฐานว่าเป็นความตั้งใจหรือด้วยความบังเอิญที่ทำให้เมืองเดิมของวัดพระพายหลวงคล้ายกับปราสาทพระขรรค์ ที่มีลักษณะเป็นเมืองอีกเมืองหนึ่งที่มีคูน้ำล้อมรอบ (ขนาดราว 820 x 647 เมตร) ตั้งอยู่ทางทิศเหนือของนครธม ราชธานีของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ที่ทรงสร้างปราสาทพระขรรค์ถวายพระราชบิดา (ดูรูปที่ 1-2 และ 8) ปราสาทพระขรรค์มีความสำคัญเป็นรองแต่ปราสาทบาบูนที่ตั้งอยู่บริเวณกึ่งกลางเมือง คล้ายอย่างวัดพระพายหลวงของสุโขทัยก็มีความสำคัญเป็นรองแต่วัดมหาธาตุกลางเมืองสุโขทัย แต่สถาปัตยกรรมวัดพระพายหลวงทำเป็นปราสาท 3 องค์ ที่ปราสาทองค์กลางมีผังรูปจัตุรมุข เมืองวัดพระพายหลวงยังคล้ายกับเวียงสวนดอกอันเป็นที่ตั้งของวัดสวนดอกในเชียงใหม่ และเวียงลำปางหลวงของพระธาตุลำปาง

บนซ้าย : รูปที่ 9 สระน้ำ
รูปสี่เหลี่ยมบริเวณเนิน
ปราสาทพระร่วงที่สันนิษฐาน
ว่าเพื่อกักเก็บน้ำใช้ในการ
อุปโภค บริโภค

บนขวา : รูปที่ 10 สรีดภงค์
หรืออ่างเก็บน้ำเพื่อใช้ใน
การชลประทาน

ล่างซ้าย : รูปที่ 11 ออราณี
สระน้ำรูปสี่เหลี่ยม

ล่างขวา : รูปที่ 12 เอิรี
สระน้ำรูปทรงอิสระเพื่อ
เก็บน้ำในการชลประทาน
หมู่บ้านกานาทุกาถาน
แคว้นทมิฬนาฑู ประเทศ
อินเดีย

หลวงลำปางในสมัยต่อมา ในล้านนา คำว่า “เวียง” หมายถึงบริเวณที่มีกำแพง
และคูน้ำล้อมรอบ หากว่าเวียงไหนมีเชื้อพระวงศ์ประทับอยู่เรียกว่า “เชียง”
เช่น เชียงใหม่ “เชียง” ในล้านนาประกอบด้วยหลายเวียง เช่น เชียงใหม่
มีศูนย์กลางอยู่ที่เวียงเชียงใหม่ที่มีผังเป็นรูปสี่เหลี่ยม และมีเวียงขนาดเล็ก
ล้อมรอบเป็นบริวาร ได้แก่ เวียงสวนดอก เวียงเจ็ดลิน เวียงบัว และเวียง
กุมกาม เมื่อหลายเวียงและเชียงรวมกันเรียกว่า “เมือง” ที่แปลว่า ประเทศ¹³

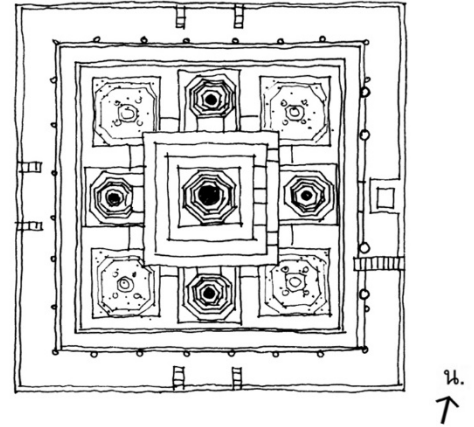
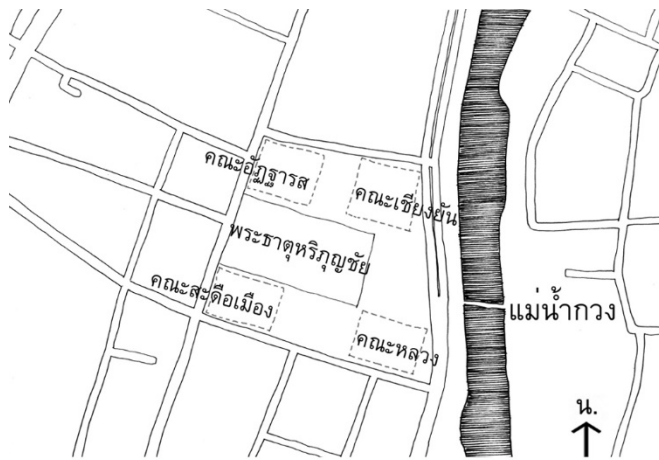
- สุโขทัยมีระบบชลประทานที่ใช้เพื่อการเกษตร และขุดสระน้ำใช้
เพื่อการอุปโภคและบริโภคทั้งในเขตเมืองชั้นในและชั้นนอก สุโขทัยมีสระน้ำ
ใหญ่ 4 สระภายในกำแพงเมืองชั้นใน คือ สระพังเงิน สระพังทอง สระพังสระศรี
และสระพังสอ รวมทั้งแทบทุกวัดในสุโขทัยมีคูน้ำล้อมรอบ ที่ใช้ประโยชน์เพื่อ
เป็นที่กักเก็บน้ำและใช้เป็นกำแพงน้ำอีกหนึ่งชั้นคล้ายอย่างวัฒนธรรมเขมร
เช่น เมืองพิมายมีสระน้ำขุด 3 สระภายในกำแพงเมือง ได้แก่ สระแก้ว สระขวัญ
และสระพลุ่ง และมีอีก 2 สระอยู่นอกกำแพงเมือง คือ สระเพลงทางทิศ
ตะวันออก และสระโบสถ์ทางทิศตะวันตก (ดูรูปที่ 7)¹⁴ ซึ่งอาณาจักรกัมพูชา
ก็คงได้แรงบันดาลใจจากระบบการกักเก็บน้ำและชลประทานในอินเดียได้ที่
ประกอบด้วยสระน้ำรูปอิสระที่กักเก็บน้ำใช้เพื่อการเกษตรเรียกว่า เอิรี ที่เชื่อม
ด้วยระบบคูคลองแจกจ่ายน้ำไปยังเรือสวนไร่นา และสระน้ำรูปสี่เหลี่ยมที่
เรียกว่า ออราณี ใช้เพื่อการอุปโภคและบริโภคของผู้คนภายในชุมชน¹⁵ (ดูรูปที่
9-12)

อิทธิพลมอญในผังเมืองสุโขทัย

ผังเมืองสุโขทัยยังมีลักษณะบางประการคล้ายกับผังเมืองศรีอยุธยา นั่นคือ บริเวณกึ่งกลางเมืองเป็นที่ตั้งของพระบรมธาตุเจดีย์ สันนิษฐานว่าน่าจะเป็นแนวความคิดพุทธศาสนาแบบเถรวาทที่สุโขทัยอาจได้แรงบันดาลใจจากเมืองมอญสมัยทวารวดี เช่น เมืองศรีอยุธยาทางตอนเหนือของสุโขทัย เพราะวัฒนธรรมเขมรในประเทศกัมพูชาที่นับถือศาสนาฮินดูและพุทธมหายาน เท่าที่ปรากฏหลักฐานไม่พบการสร้างพระธาตุเจดีย์ไว้บริเวณกึ่งกลางเมืองตามตำนาน พระธาตุศรีอยุธยาสร้างในสมัยพระเจ้าอภัยมหาราชในราว พ.ศ. 1527 (ค.ศ. 984) หลังจากทรงปกครองศรีอยุธยาได้แล้ว 3 ปี¹⁶ แต่ฮันส์ เพนซ์ กล่าวว่า พระเจ้าอภัยมหาราชทรงสร้างพระมหาธาตุในช่วงประมาณระหว่าง พ.ศ. 1683-1693 (ค.ศ. 1140-1150) หลังจากทรงขึ้นครองราชย์ไม่นาน โดยมีเรื่องเล่าขานว่า ตามคำบอกเล่าของกาเรื่องพระบรมธาตุ พระเจ้าอภัยมหาราชจึงโปรดให้ขุดภายในเขตพระราชอุทยานหลังพระราชวัง พบพระโกศเก่าที่ภายในบรรจุพระบรมธาตุ จึงโปรดให้สร้างปราสาทขนาดไม่ใหญ่มากหนึ่งหลังเป็นปราสาทมีสี่เสา ไม่มีผนัง หลังคาทรงสูง เพื่อประดิษฐานพระโกศและพระธาตุ ให้ผู้คนได้เห็นและกราบสักการะ และต่อมาปราสาทนั้นได้รับการปฏิสังขรณ์จนกลายเป็นเจดีย์ทรงกลมในปัจจุบัน ฮันส์ เพนซ์ยังกล่าวว่าในสมัยพระเจ้าอภัยมหาราชแห่งศรีอยุธยามีการปะทะกับกองทัพลพบุรีถึง 4 ครั้งระหว่าง พ.ศ. 1673-1693 โดยครั้งแรกพระเจ้าอภัยมหาราชยกทัพไปตีลพบุรี และ 3 ครั้งหลังลพบุรีเป็นฝ่ายยกทัพไปตีศรีอยุธยา การปะทะกันนั้นเป็นการสู้ศึกแบบธรรมยุทธแทนการใช้กำลัง เช่น แข่งกันสร้างเจดีย์ ขุดบ่อ และร่วมสร้างเจดีย์องค์เดียวกันนามว่า พระมหาพลเจดีย์ หรือเจดีย์วัดกุฎ ที่เมื่อแรกสร้างเป็นรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัสซ้อนกัน 3 ชั้น ประดับด้วยพระพุทธรูปประทับยืนด้านละ 15 องค์รวมเป็น 60 องค์¹⁷ ส่วนพระบรมธาตุเจดีย์สุโขทัยสันนิษฐานว่าแรกสร้างในสมัยพ่อขุนศรีนาวนำถมผู้ครองสุโขทัยในช่วงปลายคริสต์ศตวรรษที่ 12-13/ พุทธศตวรรษที่ 17-19 นอกจากนั้นพ่อขุนศรีนาวนำถมยังทรงสร้างพระบรมธาตุเจดีย์เมืองศรีสัชชนาลัย (เก่า) หรือเมืองเซียงเดิม ที่มีแม่น้ำยมเสมือนเป็นคูน้ำล้อมรอบ 3 ด้าน และมีชื่อเสียงด้านเครื่องปั้นดินเผาท้องถิ่นที่เรียกว่าสังคโลก และสันนิษฐานว่าเป็นพื้นที่ที่เคยได้รับอิทธิพลมอญ เพราะกรมศิลปากรขุดค้นพบโครงกระดูกมนุษย์หน้าบริเวณวิหารวัดชมชื่นที่เมืองศรีสัชชนาลัยเก่า ซึ่งโครงกระดูกมีอายุตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 9 จนถึงสมัยทวารวดีในพุทธศตวรรษที่ 12-16 รวมทั้งพบกลุ่มโบราณสถานขนาดใหญ่สร้างด้วยอิฐและเครื่องถ้วยเซียง

การสร้างวัดมหาธาตุสุโขทัยเพื่อประดิษฐานพระบรมสารีริกธาตุไว้บริเวณกลางเมืองโดยปราศจากที่พำนักของพระภิกษุ ทำให้วัดมหาธาตุเป็นพื้นที่กลางที่ไม่สังกัดวัดใด และเป็นศูนย์กลางของพระภิกษุทุกนิกาย และ

ซ้าย : รูปที่ 13 แสดงตำแหน่งที่ตั้งพระธาตุหริภุญชัยที่ล้อมรอบด้วยคณะสงฆ์สี่เหล่า

ที่มา : วาดจาก Google Maps

ขวา : รูปที่ 14 ปราสาทห้าหลังของกลุ่มพระธาตุเจดีย์ประธาน สมัยต้นของเมืองสุโขทัย มีลักษณะผังแบบอาคารจัตุรมุข

ที่มา : วาดจาก Carol Stratton and Miriam McNair Scott, *The Art of Sukhothai, Thailand's Golden Age from the Mid-Thirteenth to the Mid-Fifteenth Centuries* (Kuala Lumpur: Oxford University Press, 1981), 48.

อาจจะได้รับการดูแลโดยพระภิกษุที่จำพรรษาในวัดที่ตั้งอยู่ในทิศทั้งสี่ คล้ายกับพระมหาธาตุเจดีย์เมืองหริภุญชัยที่มีคณะสงฆ์สี่เหล่ารักษาพระธาตุ โดยตั้งอยู่ในเขตสังฆาวาสบริเวณกำแพงวัดชั้นนอก (ดูรูปที่ 13) ได้แก่

- คณะเชียงยัน หรือ วัดเชียงยัน ตั้งอยู่ทางมุมทิศอีสาน (ทิศตะวันออกเฉียงเหนือ)
- คณะหลวง หรือ วัดหลวง ตั้งอยู่ทางทิศอาคเนย์ (ทิศตะวันออกเฉียงใต้)
- คณะสือเมือง หรือวัดสือเมือง ตั้งอยู่ในทิศหรีดี (ทิศตะวันตกเฉียงใต้) ถือเป็นสถานที่ใจกลางเมืองลำพูน
- คณะอัฐารส หรือ วัดอัฐารส ตั้งอยู่มุมพายัพ (ทิศตะวันตกเฉียงเหนือ)¹⁸

แม้ตำแหน่งการวางพระธาตุเจดีย์สุโขทัยจะคล้ายกับของเมืองหริภุญชัย แต่กลุ่มพระธาตุเจดีย์ประธานสมัยต้นของเมืองสุโขทัยมีลักษณะคล้ายปราสาทเขมร ก่อนที่จะมีการบูรณะในสมัยพญาลิไทราว ค.ศ. 1345/ พ.ศ. 1888 เพราะกรมศิลปากรพบซากฐานปราสาท 5 หลังวางบนฐานศิลาแลง การจัดวางของปราสาททั้ง 5 หลังที่ประกอบด้วยปราสาทประธานตั้งอยู่ตรงกลาง และมีปราสาททิศขนาดเล็ก 4 หลัง ทำให้อาคารมีลักษณะผังแบบอาคารจัตุรมุขที่ตั้งอยู่กึ่งกลางวัด (ดูรูปที่ 14) ปราสาทบริวาร 4 หลังในทิศทั้งสี่ที่มีลักษณะอย่างปราสาทเขมรยังปรากฏถึงปัจจุบัน โดยปราสาทบริวารทั้ง 4 หลังสร้างด้วยศิลาแลง มีผังเป็นรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัส และมีซุ้มจรณะนำทั้ง 4 ด้านเหนือซุ้มจรณะเป็นซุ้มบัญชร 2 ชั้น แต่ละชั้นประดับด้วยส่วนตกแต่งที่เรียกว่าไบชุนนหรือกลีบชุนน ส่วนยอดของปราสาทหาย ในสมัยพญาลิไทมีการเพิ่มการประดับตกแต่งหน้าบันของซุ้มจรณะและซุ้มบัญชรด้วยปูนปั้นรูปหน้ากาลพระพุทธรูปปูนปั้น และภาพปูนปั้น เชื่อว่าปราสาทประธานเดิมที่ตั้งอยู่ตรงกลางคองมีลักษณะคล้ายกับปราสาทบริวารทั้ง 4 หลัง แต่มีขนาดใหญ่กว่า

และต่อมาถูกเปลี่ยนเป็นพระเจดีย์ทรงดอกบัวตูมที่มีการสร้างทับในสมัย พญาลิไท รวมทั้งเพิ่มพระเจดีย์เล็กที่มุมทั้งสิ้น¹⁹ (ดูรูปถ่ายที่ 15-18) การสร้าง ปราสาทห้าหลังอาจเป็นแผนผังตามคติพุทธมหายาน ที่อาจหมายถึงพระธยานิ พุทธเจ้า 5 พระองค์

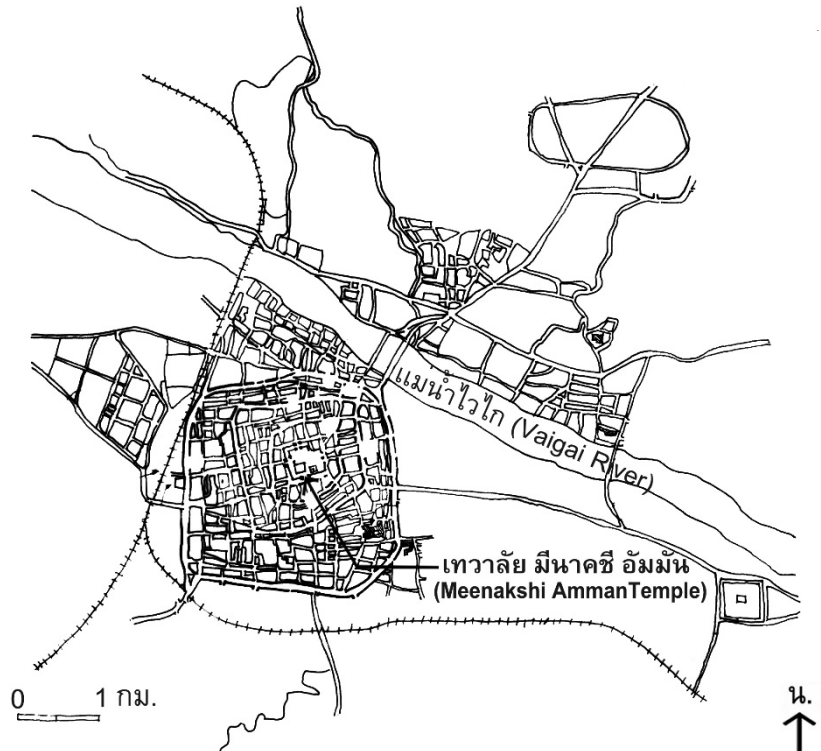
ความนิยมในการสร้างสถาปัตยกรรมปราสาทอย่างเขมรหรือปรางค์ เช่น ปราสาทวัดพระพายหลวง และวัดศรีสวาย เมืองสุโขทัย เกิดจากอิทธิพล พุทธศาสนamahayana ที่มาพร้อมกับวัฒนธรรม และสถาปัตยกรรมเขมรที่ขยาย อิทธิพลเข้ามาสู่ภาคกลางและภาคกลางตอนบนของไทย รวมทั้งอิทธิพลชาว อินเดียตะวันออก และอินเดียใต้ในคาบสมุทรภาคใต้ พอร้าวพุทธศตวรรษที่ 18 (กลางคริสต์ศตวรรษที่ 12) เมื่อพุทธศาสนamahayanaเสื่อม ทำให้เกิด ความนิยมสร้างพระมหาธาตุเจดีย์ในรูปแบบพระปรางค์หรือปราสาทประธานตั้งอยู่ บริเวณกึ่งกลางเมืองสำคัญ ได้แก่ เมืองสุโขทัย และเมืองศรีสขณาสัย** อันเป็น อิทธิพลพุทธศาสนาเถรวาทที่ยังฝังรากอยู่ในจิตใจของผู้คนในพื้นที่ ช่วงเวลานั้น เจ้าผู้ปกครองหันมาสร้างพระสถูปทรงปราสาทหรือปรางค์ที่พัฒนาจากเทวาลัย อินเดียที่มีห้องคูหาประดิษฐานศิวลึงค์หรือรูปเคารพ แล้วปรับให้เป็นห้องคูหาใช้ ในการประดิษฐานพระพุทธรูป หรือพระบรมธาตุ หรือพระพุทธรูป การบูชา พระบรมธาตุและการสร้างพระมหาธาตุเป็นลักษณะของพระพุทธศาสนา หินยานของทวารวดี²⁰

แต่การสร้างพระบรมธาตุเจดีย์เป็นหลักที่ศูนย์กลางเมืองเองก็พ้องกับ คติการสร้างเมืองในศาสนาฮินดูและพุทธศาสนamahayana ที่กึ่งกลางเมือง เปรียบเสมือนกึ่งกลางของจักรวาล เช่น เมืองมธุไร (Madurai) อินเดียใต้ (ดูรูปที่ 19) และเมืองนครวัด นครธม ประเทศกัมพูชาที่สร้างเทวาลัยหรือ ปราสาทหินเป็นศูนย์กลางของเมือง ขณะเดียวกันก็มีหลายวัฒนธรรม เช่น ศรีลังกา พม่า และบางส่วนในประเทศไทยที่นิยมสร้างพระเจดีย์ที่ประดิษฐาน พระบรมธาตุไว้นอกเมือง ได้แก่

รูปที่ 19 ผังเมืองมธุไร
อินเดียใต้ ที่กึ่งกลางเมือง
เป็นที่ตั้งของเทวาลัย
มีนาคซี อัมมัน หรือ
มีนาคซี อัมมัน

(Meenakshi Amman
Temple) แรกสร้างตั้งแต่
สมัยต้นของกษัตริย์ปัทมยะ
และขยายเพิ่มเติมในสมัย
นายัค (Nayak)

ที่มา : วาดจาก Manohar
Devadoss, *Multiple
Facets of My Madurai*,
Reprinted ed. (Chennai:
EastWest, 2011), 17.

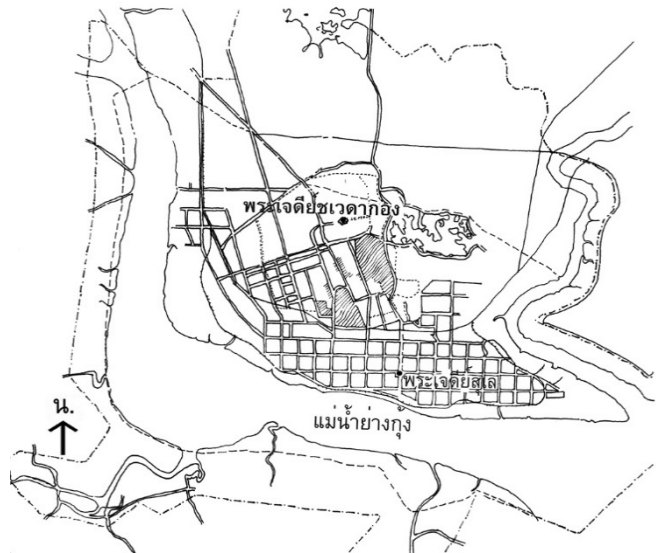
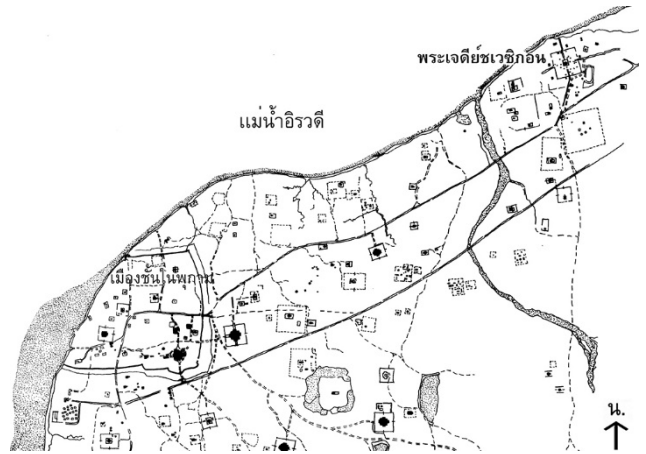
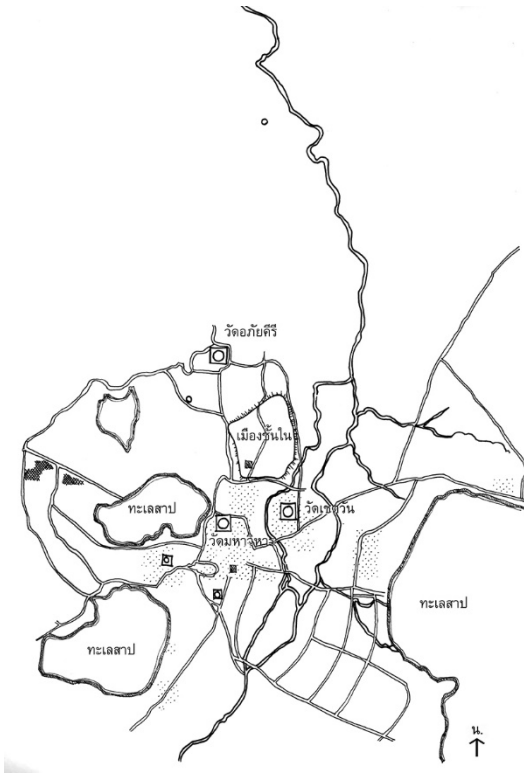

หน้าตรงข้าม

บน : รูปที่ 15-16 กลุ่ม
พระธาตุเจดีย์ประธาน
วัดมหาธาตุสุโขทัย
ที่ปราสาทประธานปัจจุบัน
ถูกบูรณะเป็นพระเจดีย์ทรง
พุ่มข้าวบิณฑ์ในสมัยพญาสิทธิ
และมีการเพิ่มพระเจดีย์
ขนาดเล็กที่มุมทั้งสี่

ซ้าย : รูปที่ 17-18
สันนิษฐานว่าปราสาท
ประธานเดิมคงมีลักษณะ
คล้ายปราสาทในทิศทั้งสี่ที่
สร้างด้วยศิลาแลง

- พระเจดีย์ธูปาราม และมหาสถูปวัดมหาวิหาร พระสถูปวัดอภัยคีรี และสถูปวัดเชตวัน ตั้งอยู่นอกเมืองชั้นในอนุราชปุระ ประเทศศรีลังกา (ดูรูปที่ 20)
- พระเจดีย์ชเวติกอนนอกเมืองชั้นในพุกาม (ดูรูปที่ 21) พระเจดีย์มุเตานอกเมืองชั้นในหงสาวดีสมัยพญาอู่ (ดูรูปที่ 22) และพระเจดีย์ชเวติกองนอกเมืองอย่างกุ่มเดิม ประเทศพม่า (ดูรูปที่ 23)
- พระปฐมเจดีย์ นอกเมืองพระปฐม (ดูรูปที่ 24)
- พระเจดีย์หมายเลข 1 ตั้งอยู่ริมแม่น้ำจระเข้สามพัน นอกเมืองโบราณอู่ทองทางทิศตะวันออก (ดูรูปที่ 3)
- พระบรมธาตุเจดีย์ นครศรีธรรมราช เดิมตั้งอยู่นอกเมืองชั้นในทางทิศเหนือ (ดูรูปที่ 25)
- พระบรมธาตุวัดสวนดอกสร้างสมัยพระเจ้ากือนา (พ.ศ. 1898-1928 หรือ ค.ศ. 1355-1385) ตั้งอยู่ที่เวียงสวนดอกนอกกำแพงเมืองเชียงใหม่ทางทิศตะวันตก (ดูรูปที่ 28) และพระบรมธาตุดอยสุเทพสร้างในสมัยพระเจ้าแสนเมืองมา (พ.ศ. 1928-1944 หรือ ค.ศ. 1385-1401) บนยอดเขาดอยสุเทพนอกเมืองเชียงใหม่
- พระธาตุลำปางหลวงนอกเมืองลำปาง

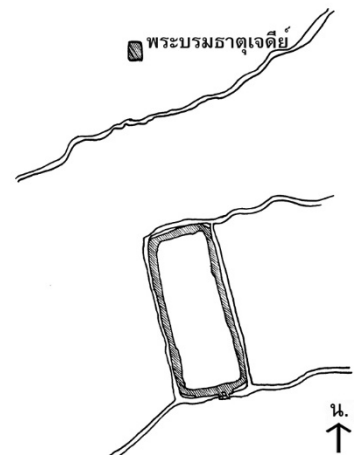
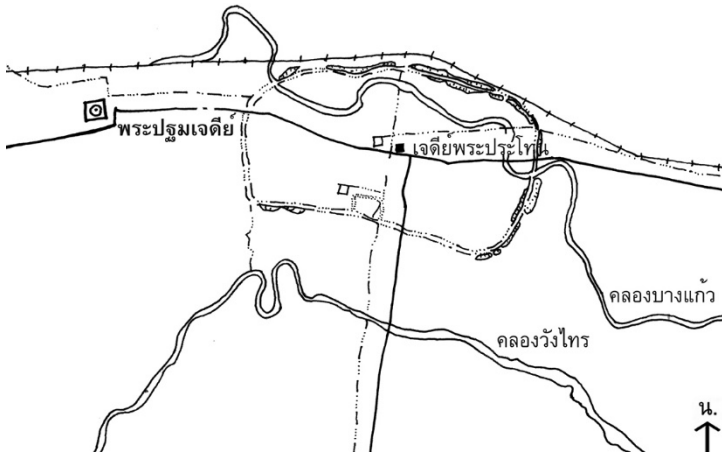

บนซ้าย : รูปที่ 20 ผังเมืองอุนราธปุระ ที่วัดอันเป็นที่ตั้งพระเจดีย์สำคัญของเมือง เช่น พระเจดีย์บูรพาราม พระมหาสถูป พระเจดีย์อภัยคีรี และพระเจดีย์เชตะวัน ตั้งอยู่นอกเมืองชั้นใน

ล่างซ้าย : รูปที่ 22 ผังเมืองหงสาวดีสมัยพญาอู่ ที่มีพระเจดีย์มูเตาตั้งอยู่นอกเมืองชั้นใน
ที่มา : โชติมา จตุรงค์, *สถาปัตยกรรมวัดมอญในพม่าตอนล่าง* (กรุงเทพฯ : อีที พับลิชชิ่ง, 2554), 27.

บนขวา : รูปที่ 21 ผังเมืองพุกาม ที่พระเจดีย์เวชิกอนตั้งอยู่นอกเมืองชั้นในไปทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือ
ที่มา : วาดจาก Pierre Pichard, *Archaeological Map*, UNDP/ UNESCO 1992.

ล่างขวา : รูปที่ 23 ผังเมืองย่างกุ้ง ที่พระเจดีย์เวดากองตั้งอยู่บนเนินเขานอกเมืองชั้นในเดิม และพระเจดีย์สุเลตั้งอยู่กลางเมือง
ที่มา : วาดจาก B. R. Pearn, *History of Rangoon* (Rangoon: American Baptist Mission Press, 1939).

ซ้าย : รูปที่ 24 ผังเมืองนครปฐมโบราณ ที่กึ่งกลางเมืองเป็นที่ตั้งของเจดีย์พระประโทน และนอกเมืองชั้นในทางทิศตะวันตกเป็นที่ตั้งของพระปฐมเจดีย์

ที่มา : วาดจาก ผาสุข อินทรารุช, *สุวรรณภูมิจากหลักฐานโบราณคดี* (กรุงเทพฯ : ภาควิชาโบราณคดี คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2548), 115.

ขวา : รูปที่ 25 ผังเมืองโบราณพระเวียงราวพุทธศตวรรษที่ 17-18 ที่มีพระบรมธาตุเจดีย์นครศรีธรรมราช ตั้งอยู่นอกเมืองชั้นใน ทางทิศเหนือ

ที่มา : วาดจาก ประภัสสร ชูวิเชียร, *พระบรมธาตุเจดีย์นครศรีธรรมราช มหาสุปแห่งคาบสมุทรภาคใต้* (กรุงเทพฯ : เมืองโบราณ, 2553), 137.

โดยพระบรมธาตุเจดีย์นครศรีธรรมราชในเบื้องต้น รวมทั้งพระบรมธาตุเจดีย์ของพม่าและมอญในประเทศพม่า ไม่สังกัดวัดใดและไม่มีพระสงฆ์จำพรรษา พระบรมธาตุเจดีย์คงได้รับการดูแลรักษาโดยพระสงฆ์ของวัดที่ตั้งอยู่โดยรอบพระเจดีย์ อย่างวัดพระบรมธาตุเจดีย์ นครศรีธรรมราช เดิมมีพระสงฆ์ของวัดที่ตั้งอยู่ในทิศทั้งสี่ของพระเจดีย์เป็นผู้ดูแล แต่พระบรมธาตุเจดีย์ถูกเปลี่ยนให้มีเขตสังฆาวาสในราว ค.ศ. 1915 (พ.ศ. 2458) ตามพระราชดำริของพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวเมื่อครั้งเป็นสมเด็จพระบรมโอรสาธิราชและเสด็จประพาสเมืองนครศรีธรรมราช²¹ โดยคณะสงฆ์ในทิศทั้งสี่ ได้แก่ คณะลังกา 4 ฝ่าย หรือ 4 คณะ คือ คณะกาแก้ว การาม กาชาด และกาเดิม²²

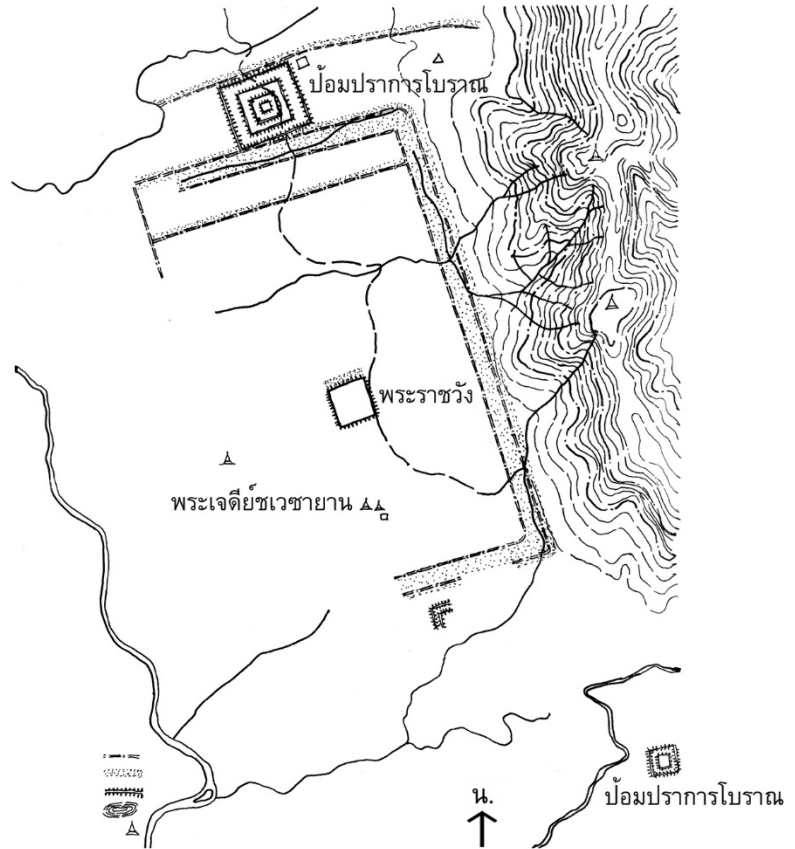
คล้ายกับพระมหาธาตุเจดีย์เมืองศรีอยุธยาที่มีคณะสงฆ์ 4 เหล่ารักษาพระธาตุ รวมทั้งพระบรมธาตุไชยาดูแลรักษาโดยคณะสงฆ์เขียงยัน²³ เหมือนว่าเป็นวัฒนธรรมมอญที่มักสร้างพระเจดีย์สำคัญที่ประดิษฐานพระบรมธาตุหรือพระเกศาธาตุหรือพระทันตธาตุไว้ทั้งนอกเมืองและกลางเมือง เช่น เมืองนครปฐมโบราณมีพระเจดีย์พระประโทนตั้งอยู่กลางเมืองและพระปฐมเจดีย์ตั้งอยู่นอกเมือง (ดูรูปที่ 24) เมืองย่างกุ้งมีพระเจดีย์ชูละตั้งอยู่กลางเมืองและพระเจดีย์ชเวดากองตั้งอยู่บนเนินเขานอกเมืองเดิม (ดูรูปที่ 23) เมืองเมาะละหม่งมีพระเจดีย์ไจตุต (Kyaikthout) ตั้งอยู่กลางเมืองและเจดีย์ไจทานลาน (Kyaikthanlan) ตั้งอยู่บนเนินเขานอกเมืองชั้นในเดิม (ดูรูปที่ 26)²⁴ และเมืองสะเทิมสมัยพระเจ้ามุนหะ (คริสต์ศตวรรษที่ 11) มีพระเจดีย์ชเวชยาน (Shwezayan Pagoda) ตั้งอยู่เกือบกลางเมือง (ดูรูปที่ 27) และพระเจดีย์เกสาสะ (Kelasa Pagoda) บนภูเขาเกลาสะตั้งอยู่นอกเมืองทางทิศเหนือ พระเจดีย์ทั้ง 2 องค์ประดิษฐานพระทันตธาตุ คงด้วยเหตุนี้ทำให้พระเจ้าอาทิตย์ราชกษัตริย์ศรีอยุธยาทรงสร้างพระมหาธาตุเจดีย์อยู่บริเวณกึ่งกลางเมือง²⁵ ด้วยเจ้าปกครองและประชากรส่วนใหญ่คงเป็นมอญ เพราะจารึกที่พบ

รูปที่ 26 ผังเมือง
 เมาะละแหม่งในช่วง
 คริสต์ศตวรรษที่ 10-20
 โดยมีพระเจดีย์เจ็ดตุตตั้งอยู่
 กลางเมือง และพระเจดีย์
 เจ็ดตานลานตั้งอยู่บนภูเขา
 นอกเมืองชั้นในโบราณ
ที่มา : โซติมา จตุรวงศ์,
 สถาปัตยกรรมวัดมอญใน
 พม่าตอนล่าง (กรุงเทพฯ :
 อีที พับลิชซิง, 2554), 25.

ที่หริภุญชัยมักบันทึกด้วยอักษรมอญ อีกทั้งคนหริภุญชัยมีสัมพันธ์กับ
 มอญที่สะเทิมและหงสาวดี เพราะคงพูดภาษาเดียวกัน ดังจะเห็นจากตำนาน
 จามเทวีที่เล่าว่าเมื่อคราวเกิดโรคระบาดที่หริภุญชัย ชาวเมืองอพยพลี้ภัยไปยัง
 สะเทิมและหงสาวดีในพม่าตอนล่าง และได้รับการอุปการะอย่างดีจากกษัตริย์
 แห่งหงสาวดี

รูปที่ 27 ผังเมืองสะเทิม
สมัยพระเจ้ามุนหะ
ที่มา : โซติมา จตุรวงศ์,
สถาปัตยกรรมวัดมอญใน
พม่าตอนล่าง (กรุงเทพฯ :
อีที พับลิชซิ่ง, 2554), 27.
วาดจาก Gordon H. Luce,
Old Burma-Early Pagan,
Volume I (New York: J.J.
Augustin Publisher,
1969), 24.

ผังเมืองสุโขทัยยังมีลักษณะท้องถื่นมอญเรื่องทิศ ที่เห็นว่าทิศใต้เป็นทิศหัวนอนและทิศเหนือเป็นทิศปลายเท้าเมื่อเวลานอน ตามความเชื่ออินเดียโบราณถ้าบุคคลหันหัวนอนไปทางทิศเหนือ ขั้วเหนือของมนุษย์จะติดกับขั้วเหนือของโลกทำให้บุคคลนั้นนอนไม่หลับ เลือดหมุนเวียนไม่สะดวก²⁶ และหากบุคคลหันหัวนอนไปทางทิศใต้และหันปลายเท้าไปทางทิศเหนือเมื่อเวลาลุกขึ้น หน้าจะหันไปทางทิศเหนือ ด้วยเหตุประกอบหลายอย่างนี้จึงทำให้เรือนมอญ และอาคารที่อยู่พระภิกษุมอญมักหันหน้าไปทางทิศเหนือ ซึ่งคงส่งผลต่อการออกแบบเมืองด้วย โดยเมืองมอญหริภุญชัยและเชียงใหม่มีทางเข้าหลักของเมืองอยู่ทางทิศเหนือที่เปรียบเสมือนหัวเวียงหรือด้านหน้า ซึ่งพ้องกับข้อสันนิษฐานว่าทางเข้าหลักของเมืองสุโขทัยอยู่ที่ประตูทิศเหนือ คือประตูศาลหลวง ขณะที่ประตูในทิศอื่นมีชื่อที่แสดงความสำคัญไม่เทียบเท่าประตูด้านทิศเหนือ ได้แก่ ประตูอ้อ (ชื่อเดิม) อยู่ทางทิศตะวันตก ประตูนะโม (ชื่อเดิม) อยู่ทางทิศใต้ และประตูกำแพงหักทิศตะวันออก คล้ายกับวัฒนธรรมพม่าที่ให้ด้านหน้าเป็นทางเข้าหลักของเมือง คำว่า อะเซ ในภาษาพม่าแปลว่าด้านหน้าและทิศตะวันออก ส่วนคำว่า อะเนาก์ แปลว่า ด้านหลังและทิศ

ตะวันตก โดยเมืองหริภุญชัยที่มีชนชั้นปกครองเป็นมอญมีลักษณะผังเมืองเป็นรูปวงรีคล้ายหอยสังข์ พื้นที่ทางทิศเหนือของเมืองเปรียบเสมือนศีรษะหรือหัวเวียง โดยประตูทางเข้าเมืองทางทิศเหนือมีชื่อว่าประตูหัวเวียง สมัยที่พระนางจามเทวีได้ช้างคู่บารมีมาจากเชียงดาว พระนางให้มีการแห่ช้างเข้าเมืองทางประตูทิศเหนือ และด้วยช้างได้เอาด้านข้างสี่ข้างประตูเมือง เลยเป็นที่มาของชื่อประตูเมืองทิศเหนือว่าประตูข้างสี่ และเปลี่ยนชื่อเป็นประตูหัวเวียง หรือประตูข้างสี่หัวเวียงครั้งเมื่อมีการบูรณะในสมัยพญาแก้ว พื้นที่ภายในเมืองชั้นในด้านทิศเหนือยังเป็นที่ตั้งของพระราชวัง เมืองเชียงใหม่ก็มีประตูทางเข้าหลักทางทิศเหนือชื่อ ประตูหัวเวียง (ประตูข้างเผือก) เจ้าปกครองเมืองเชียงใหม่เสด็จเข้าเมืองในพิธีราชาภิเษกทางประตูทิศเหนือ นอกจากนั้นนอกกำแพงเมืองชั้นในทางทิศเหนือเป็นที่ตั้งของวัดเชียงยืนที่เปรียบเสมือนเศษเมือง (ดูรูปที่ 28)²⁷

รูปที่ 28 ผังเมืองเชียงใหม่
ที่มา : วาดจาก Google Maps

อันส์ เพนธ์ ยังค้นพบว่า อักษรสุโขทัยวิวัฒนาการมาจากอักษรมอญร่วมกับอักษรคฤณฑ์หรืออักษรทางใต้ของอินเดีย จนมาเป็นอักษรฝักขามและอักษรไทยยุคต้น ซึ่งเป็นต้นกำเนิดของอักษรไทยปัจจุบัน²⁸

สุโขทัยยังสัมพันธ์กับสุพรรณบุรี ราชบุรี และเพชรบุรี ศิลาลจารึกพ่อขุนรามคำแหง ด้านที่ 4 ได้กล่าวถึงเมืองต่าง ๆ ในทิศทั้งสี่ของสุโขทัยและมีอายุร่วมสมัยกับสุโขทัย โดยเฉพาะทิศตะวันตกและทิศใต้ (เบื้องหัวนอน) ดังนี้

- ทิศตะวันตกเป็นเมืองฉอด และหงสาวดี
- ทิศใต้เป็น รอดคนที่ พระบาง แพรก สุพรรณภูมิ ราชบุรี

เพชรบุรี ศรีธรรมราช²⁹

โดยเมืองเหล่านี้ไม่น่าเป็นเมืองขึ้นของสุโขทัย รัฐสุโขทัยน่าจะเกิดจากการรวมกลุ่มเมืองเล็กเมืองน้อยในพื้นที่ลุ่มน้ำปิง วัง น่าน เมย และป่าสักราว 53 แห่งในบริเวณที่เป็นจังหวัดสุโขทัย ตาก อุตรดิตถ์ พิษณุโลก กำแพงเพชร พิจิตร เพชรบูรณ์ และนครสวรรค์ปัจจุบัน³⁰ โดยเมือง**สุพรรณภูมิ ราชบุรี เพชรบุรี**ที่กล่าวถึงในศิลาจารึกพ่อขุนรามคำแหงเป็นเมืองที่ตั้งอยู่ทางด้านทิศตะวันตกของแม่น้ำเจ้าพระยา และสร้างขึ้นในคราวที่อิทธิพลทางการเมืองและวัฒนธรรมเขมรได้แพร่ขยายเข้ามาในประเทศไทย และยังเป็นที่ตั้งของเมืองโบราณสมัยทวารวดี ได้แก่ **เมืองอู่ทอง** (อำเภออู่ทอง จังหวัดสุพรรณบุรี) **เมืองคูบัว** (อำเภอคูบัว จังหวัดราชบุรี) และ**โบราณสถานหลายแห่งที่จังหวัดเพชรบุรี** เช่น กลุ่มโบราณสถานทุ่งเศรษฐี กลุ่มแหล่งโบราณคดีเขากระจิว กลุ่มเนินโพธิ์ใหญ่ และกลุ่มบ้านหนองพระ ต่อมามีการสร้างเมืองสุพรรณภูมิ ราชบุรี และเพชรบุรีขึ้นใหม่ในช่วงเวลาใกล้เคียงกันคือราวพุทธศตวรรษที่ 17-18 (กลางคริสต์ศตวรรษที่ 11-12) ช่วงที่อิทธิพลเขมรเข้ามามีบทบาทในภาคกลางของประเทศไทย โดยมีผังเมืองเป็นรูปสี่เหลี่ยมที่สม่ำเสมอและมีปราสาทตั้งอยู่กึ่งกลางเมือง แม้ละโว้หรือลพบุรีจะไม่ได้ถูกกล่าวถึงในศิลาจารึก และมีผังเมืองรูปแบบไม่สม่ำเสมอเพราะเป็นเมืองที่เจริญสืบเนื่องมาตั้งแต่สมัยทวารวดี แต่ก็ปรากฏปราสาทที่บรรจุพระสรีระธาตุของกมรเตงชดตศรีธรรมมาโคกตั้งอยู่กึ่งกลางเมืองเช่นกัน ซึ่งร่วมสมัยกับปราสาทกลางเมืองที่เมืองสุพรรณภูมิ ราชบุรี และเพชรบุรี ที่มีการบูรณะอีกครั้งและกลายเป็นพระธาตุเจดีย์ในสมัยอยุธยา

กลุ่มเมืองสุพรรณภูมิ ราชบุรี และเพชรบุรี ที่ตั้งอยู่ทางทิศตะวันตกของแม่น้ำเจ้าพระยา และ**กลุ่มเมืองลพบุรี**ที่ตั้งอยู่ทางทิศตะวันออกของแม่น้ำเจ้าพระยา อาจมีอำนาจแยกกัน โดยชาลววิทย์ เกษตรศิริกล่าวว่าอยุธยาถือกำเนิดจากการรวมอำนาจของสองแคว้นแคว้นบริเวณภาคกลางประเทศไทย ซึ่งได้แก่ แคว้นสุพรรณบุรีที่มีอำนาจบริเวณซีกตะวันตกของแม่น้ำเจ้าพระยา ซึ่งคงรวม ราชบุรี เพชรบุรี นครชัยศรี (นครปฐมเดิม) และอาจรวมไปถึงนครศรีธรรมราช ส่วนแคว้นลพบุรีมีอำนาจเหนือดินแดนซีกตะวันออกของแม่น้ำเจ้าพระยา³¹ ซึ่งเมืองสองกลุ่มนี้คงมีมาแต่สมัยทวารวดีได้แก่ ดงศรีมหาโพธิ์ (ปราจีนบุรี) ลพบุรี เพชรบูรณ์ (และอาจรวมสระบุรี) คือ กลุ่มทางด้านทิศตะวันออกของแม่น้ำเจ้าพระยา และ สุพรรณบุรี สิงห์บุรี อู่ทอง (สุพรรณบุรี) นครปฐม คูบัว (ราชบุรี) เพชรบุรี และอาจรวมนครสวรรค์ คือ กลุ่มเมืองทางด้านทิศตะวันตกของแม่น้ำเจ้าพระยา³² โดยกลุ่มทางด้านทิศตะวันออกของแม่น้ำเจ้าพระยาต่อมาได้รับอิทธิพลเขมรก่อนกลุ่มทางด้านทิศตะวันตก กลุ่มทางด้านทิศตะวันออกและทิศตะวันตกของแม่น้ำเจ้าพระยา ยังอาจหมายถึง รัฐละโว้ และรัฐเสียน ตามลำดับก็เป็นได้³³ (ดูรูปที่ 29)

สุพรรณบุรี ราชบุรี และเพชรบุรี ที่ตั้งอยู่ปากตะวันตกของแม่น้ำเจ้าพระยายังเป็นแหล่งปลูกตาลที่สำคัญ ซึ่งสุโขทัยก็มีวัฒนธรรมในการปลูกต้นตาล

รูปที่ 29 แผนที่แสดงตำแหน่งที่ตั้งกลุ่มเมืองทางทิศตะวันตกของแม่น้ำเจ้าพระยา ได้แก่ เมืองสุพรรณบุรี ราชบุรี และเพชรบุรี ที่อาจหมายถึง รัฐเสียน

วัฒนธรรมการปลูกต้นตาลกับผังเมืองสุโขทัย

จากหลักฐานจารึกพ่อขุนรามคำแหง ดังว่า

1214 ศก ปีมะโรง พ่อขุนรามคำแหงเจ้าเมืองศรีสัชชนาลัย
สุโขทัยนี้ ปลูกไม้ตาลนี้ ได้สืบสืบเข้า จึงให้ช่างพันขดานหิน ตั้งหว่าง
กลางไม้ตาลนี้ วันเดือนดับเดือนโอกแปดวัน วันเดือนเต็ม เดือน
บ้างแปดวัน ผุ่งปู่ครู เถร มหาเถร ขึ้นนั่งเหนือขดานหินสูตรธรรม
แก่อุบาสก ผุ่งท่วยจำศีล ผิไชวันสูตรธรรม พ่อขุนรามคำแหง
เจ้าเมืองศรีสัชชนาลัยสุโขทัย ขึ้นนั่งเหนือขดานหิน ให้ผุ่งท่วย
ลูกเจ้าลูกขุน ผุ่งท่วยถือบ้านถือเมือง ครั้นวันเดือนดับเดือนเต็ม
ท่านแต่งช่างเผือกกระพัดกลาง...ในกลวงป่าตาลนี้ มีศาลาสองอัน
อันหนึ่งชื่อ ศาลาพระมาส อันหนึ่งชื่อพุทธศาลา ขดานหินนี้ ชื่อ
มั่งคิลบาตร สถาบไว้นี้ จึงทั้งหลายเห็น³⁴

จากข้อมูลจารึกทำให้ทราบว่ามีการปลูกต้นตาลที่สุโขทัย และคนสุโขทัย
รู้จักต้นตาล ต้นตาลปลูกโดยกษัตริย์ แสดงให้เห็นสถานภาพพิเศษของต้นตาล
ณ บริเวณลานป่าตาลนั้นเป็นที่ตั้งของแท่นมั่งคิลบาตร (ขดานหิน) สำหรับ
พระเถระแสดงธรรมโปรดประชาชนในวันธรรมสวนะ รวมทั้งกลางลานตลายัง
มีศาลาสองหลัง คือ ศาลาพระมาส และพุทธศาลา ลานต้นตาลจึงเป็นลาน
แสดงธรรม (ดูรูปที่ 30-31) แม้จารึกไม่ได้บอกชัดเจนว่าลานป่าตาลตั้งอยู่
ภายในหรือภายนอกเมืองชั้นใน แต่เป็นไปได้มากกว่าป่าตาลตั้งอยู่ภายในเมือง
ชั้นในและไม่ไกลจากพระราชวัง เพราะถ้ามีไชวันธรรมสวนะ พ่อขุนรามคำแหง
ประทับนั่งเหนือแท่นมั่งคิลบาตรให้เหล่าขุนนางเข้าเฝ้าเพื่อว่าราชการ
แผ่นดิน ในสมัยพ่อขุนรามคำแหงต้นตาลคงยังไม่โตมาก ลานแสดงธรรมและ
สวนตาลอาจสร้างเลียนแบบ ลัทธิวัน (สวนตาลหนุ่ม) หรือ ลัทธิวันอุทยาน
(ป่าตาล) ที่เมืองราชคฤห์ เมืองหลวงของแคว้นมคธ ประเทศอินเดีย อันเป็น
สถานที่ที่พระเจ้าพิมพิสาร เหล่าบริวาร และชาวแคว้นมคธได้ดวงตาเห็นธรรม
หลังจากฟังพระธรรมเทศนาที่สวนตาลหนุ่ม โดยเรื่องในพุทธประวัติตอนนี้มีว่า

หลังจากที่พระพุทธเจ้าได้บรรลุพระสัมมาสัมโพธิญาณ พระพุทธองค์
พร้อมพระภิกษุสาวกที่เดิมเป็นชฎิลหนึ่งพันรูปได้เสด็จเมืองราชคฤห์ แคว้น
มคธ เพื่อประกาศพระศาสนา โดยเสด็จประทับที่อุทยานนอกเมืองราชคฤห์
เรียกว่า ลัทธิวัน (สวนตาลหนุ่ม) หรือ ลัทธิวันอุทยาน (ป่าตาล) พระเจ้า
พิมพิสารกษัตริย์แห่งแคว้นมคธทรงได้ยินกิตติศัพท์ของพระพุทธเจ้า จึงเสด็จ
พร้อมด้วยเหล่าบริวารและประชาชนออกไปเฝ้าพระพุทธเจ้าและฟังพระธรรม
เทศนา เมื่อจบพระเทศนา พระเจ้าพิมพิสารและบริวารได้ดวงตาเห็นธรรม
บรรลุพระโสดาบัน และส่วนหนึ่งตั้งปฏิญาณนับถือพระรัตนตรัย³⁵ หลังจากนั้น
พระเจ้าพิมพิสารทูลอาราธนาพระพุทธเจ้าและพระสาวกเสด็จเข้าไปในเมือง

รูปที่ 30-31 การจำลอง สวนตาล ศาลา และแท่น มนังคศิลาบาตร โดยกรม ศิลปากร ภายในเมืองชั้นใน สุโขทัย

ราชคฤห์พร้อมถวายภัตตาหารและถวายป่าไผ่ หรือ เวฬุวัน ให้เป็นที่จำพรรษา ของเหล่าพระภิกษุสงฆ์ ซึ่งถือว่าเป็นวัดแห่งแรกในพระพุทธศาสนา

สวนตาลภายในเมืองชั้นในสุโขทัยยังคล้ายกับสวนตาลหน้าพระราชวัง ภายในเมืองชั้นในของเมืองกุสาวดี นามเดิมของกุสินารา ในมหาสุทสสนสูตร ในพระสุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย มหาวรรค โดยพ่อขุนรามคำแหงผู้ทรงปลุก สวนตาลหน้าพระราชวังอาจประดิษฐานพระจักรพรรดิราชพระเจ้ามหาสุทสสนะ ผู้ทรงปลุกต้นตาลไว้นอกกำแพงเมืองและภายในเมืองชั้นในบริเวณด้านหน้า พระราชวัง³⁶ เพราะต้นตาลเมื่อต้องลมมีเสียงอันไพเราะ น่าฟัง และชวน เคลิบเคลิ้ม มหาสุทสสนสูตรเป็นพระสูตรที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงให้กับ พระอานนท์เมื่อตอนใกล้เสด็จปรินิพพาน ณ เมืองกุสินารา พร้อมอธิบาย เมืองกุสินาราแต่ปางก่อน ว่ามีนาม กุสาวดี เมืองหลวงของพระเจ้ามหาสุทสสนะ พระจักรพรรดิราช เป็นเมืองรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้ามีขนาดความยาวในแนว ตะวันออก-ตะวันตกยาว 12 โยชน์ และขนาดความกว้างในแนวเหนือ-ใต้ 7 โยชน์ เป็นราชธานีที่มีความมั่งคั่งมีประชาชนมากและพระภิกษุก็หาได้ง่าย เมืองกุสาวดีมีกำแพงล้อมรอบ 7 ชั้น มีประตูทางเข้า 4 ประตู และแวดล้อม ด้วยต้นตาล 7 แถว^{***}

พระเจ้ามหาสุทสสนะบริบูรณ์ด้วยแก้ว 7 ประการ และฤทธิ์ 4 ประการ[†] นอกจากนั้นปราสาทของพระองค์ก็แวดล้อมด้วยต้นตาล ได้แก่ ธรรมปราสาท สร้างถวายโดยพระวิศวกรรม เทวบุตร มีเรือนยอดแปดหมื่นสี่พัน แบ่งเป็น 4 ชนิด คือ เรือนยอดชนิดด้วยทอง เรือนยอดชนิดด้วยเงิน เรือนยอดชนิดด้วย แก้วไพฑูรย์ เรือนยอดชนิดด้วยแก้วผลึก ที่ประตูเรือนยอดทั้ง 4 ชนิดมีต้นตาล ตั้งอยู่ คือ ต้นตาลลำต้นเงิน ใบและผลด้วยทอง ต้นตาลลำต้นทอง ใบและผล ด้วยเงิน ต้นตาลลำต้นแก้วผลึก ใบและผลด้วยแก้วไพฑูรย์ ต้นตาลลำต้นแก้ว ไพฑูรย์ ใบและผลด้วยแก้วผลึก ตามลำดับ นอกจากนั้นยังได้สร้างสวนตาล ด้วยทองล้วนไว้หน้าประตูเรือนยอดใหญ่ เพื่อทรงนั่งพักผ่อนตอนกลางวัน

เบื้องหน้าธรรมปราสาท พระเจ้ามหาทศสมะทรงดำริให้สร้างสระชื่อธรรม
โบกขณินี่ที่ก่อด้วยอิฐ 4 ชนิด และธรรมโบกขณินี่แวดล้อมด้วย **ต้นตาล 7 แถว**
อย่างต้นตาล 7 แถวที่ล้อมรอบกำแพงเมืองและชวนเคลิบเคลิ้ม³⁷

ต้นตาลในภาษาสันสกฤตและบาลีเรียกว่า ตาละ (tala) ภาษาพม่า
เรียกว่า ธาน (xet) ภาษามอญเรียกว่า ตา (wim) เป็นพันธุ์ไม้จำพวกตระกูล
ปาล์ม (Palmyra Palm) หรือ Lontar หรือ Fan Palm ที่มีทั้งชนิดที่กินได้
และกินไม่ได้ ต้นตาลเป็นไม้ตระกูลย่อย (subfamily) ประเภท Borassoideae
(Arecaceae) วงศ์ Borassus โดยต้นตาลที่มีถิ่นกำเนิดในเอเชียและเอเชีย
ตะวันออกเฉียงใต้เป็นสาย Borassus flabellifer³⁸ ตาลเป็นพืชดั้งเดิมของ
แอฟริกา แต่แพร่หลายในเอเชีย การแพร่พันธุ์ของตาลใช้เมล็ด ในประเทศ
ไทยตาลมีชื่อเรียกหลายชื่อ คนภาคกลางเรียกว่า ต้นตาลโตนด หรือเรียกสั้น ๆ
ว่า ต้นตาล คนภาคใต้เรียกว่า ตาลโตนด หรือ ต้นโหนด คนปัตตานีและ
สงขลาเรียกว่า ปอเกาะตา³⁹ ต้นตาลเป็นพืชที่ให้น้ำหวานที่เรียกว่า น้ำตาล
ซึ่งนำไปสู่ข้อสันนิษฐานว่าคนไทยรู้จักตาลโตนดเป็นพืชที่ให้น้ำหวานก่อนพืช
ชนิดอื่น เพราะคนไทยเรียก น้ำตาล โดยเฉพาะน้ำตาลจากตาลโตนด แต่รวมถึง
น้ำหวานที่ได้จากพืชชนิดอื่น ๆ เช่น อ้อย และมะพร้าว หรืออาจจะเป็นเพราะ
คนไทยนิยมน้ำตาลโตนดมากที่สุด⁴⁰

เป็นที่น่าสังเกตว่าพบต้นตาลทุกแห่งที่ได้รับวัฒนธรรมอินเดีย จึง
สันนิษฐานว่า ชาวอินเดียนำต้นตาลเข้ามาและปลูกในประเทศไทย เพราะ
ปรากฏต้นตาลในพุทธประวัติและพระสูตรข้างต้น รวมทั้งเรื่องชาดก เช่น
พระมหอสถชาดกที่กล่าวถึงตอนหนึ่งว่า พระเจ้าวิเทห์แห่งกรุงมิถิลาทรงให้
มโหสถพิจารณาดูว่าแก้วมณีที่อยู่ในสระแท้จริงแล้วอยู่ที่ใด เพราะนักปราชญ์
4 คนของพระเจ้าวิเทห์เห็นว่า แก้วมณีอยู่ในสระ จึงต้องให้คนวิดน้ำจนสระแห้ง
แต่ก็ไม่เจอ เมื่อมโหสถพิจารณาแล้วเห็นว่า แก้วมณีนั้นแท้จริงแล้วอยู่บนรัง
แห่งกานบนต้นตาลต้นหนึ่งที่เกิดอยู่ใกล้กับสระน้ำ แล้วเงาของแก้วมณีส่องลงไป
ในสระประหนึ่งว่ามีแก้วมณีอยู่ในสระ มโหสถจึงให้คนปีนขึ้นไปบนต้นตาล
แล้วได้แก้วมณีถวายพระเจ้าวิเทห์⁴¹ จากเรื่องพุทธประวัติ พระสูตร และชาดก
จึงได้ข้อสรุปว่า ต้นตาลพบในพื้นที่อินเดียกลาง ได้แก่ เมืองกุสินารา และ
เมืองราชคฤห์และมิถิลา ตั้งแต่ครั้งก่อนพุทธกาลและพุทธกาลตามลำดับ
เมืองท่าสำคัญในประเทศไทยที่มีการติดต่อกับอินเดียในสมัยโบราณล้วน
เป็นแหล่งที่มีต้นตาลโตนดมากเป็นพิเศษตั้งแต่อดีต เช่น เพชรบุรี
สุพรรณบุรี (อู่ทอง) ชัยนาท (สรรคบุรี) นครปฐม (นครชัยศรี) สงขลา
และนครศรีธรรมราช เป็นต้น โดยพบมากเป็นพิเศษ คือเพชรบุรี และ
สุพรรณบุรี⁴² ที่เมืองโบราณจันเสน อำเภอตาคลี จังหวัดนครสวรรค์ทางทิศ
ตะวันออกเฉียงของแม่น้ำเจ้าพระยาก็คพบตราประทับรูปคนกำลังปีนต้นตาลเพื่อ
ไปเอาน้ำตาล โดยคนปีนตาลสะพายกระบอคน้ำตาลไว้ด้านหลัง (ดูรูปที่ 32)
ตราประทับน่าจะเป็นของหัวหน้าชนชั้นปกครองพื้นเมืองที่เมืองจันเสน และ

รูปถ่ายที่ 32 ตราประทับ
รูปคนกำลังปีนต้นตาล พบที่
เมืองโบราณจันเสน อำเภอ
ตาคลี จังหวัดนครสวรรค์
ที่มา : พิพิธภัณฑสถาน
ตำบลจันเสน อำเภอตาคลี
จังหวัดนครสวรรค์

อาจเป็นช่วงที่นักแสวงโชคชาวอินเดียพืงนำต้นตาลเข้ามาเผยแพร่ที่เมือง
จันเสน⁴³ ในสมัยทวารวดี ต้นตาลไม่ใช่พืชพื้นเมืองขณะนั้น และน้ำตาลคงมี
ความสำคัญของชุมชน จึงได้ทำเป็นตราสัญลักษณ์รูปคนขึ้นต้นตาลไว้เป็นตรา
ประทับ⁴⁴

ต้นตาลและอาชีพการทำตาลเพื่อการเลี้ยงชีพปรากฏในพม่าก่อนสมัย
พุกาม การปลูกต้นตาลและอาชีพการทำตาลแพร่หลายและมีชื่อเสียงในสมัย
พุกาม (คริสต์ศตวรรษที่ 11-13/ พุทธศตวรรษที่ 16-19) เห็นได้จาก ค.ศ. 1044/
พ.ศ. 1587 พระเจ้าอนุรุธทรงแต่งตั้ง งา-ฮวย-ยู (Nga Htwe Yue) ผู้เชี่ยวชาญ
การทำตาลและป็นตาลให้เป็นแม่ทัพและดำรงตำแหน่งชนชั้นสูงในสังคม⁴⁵
ในพงศาวดารหอแก้ว งา-ฮวย-ยู (Nga Htweyu) เป็นชื่อแม่ทัพหนึ่งในสี่คน
ของพระเจ้าอนุรุธซึ่งรวมพระเจ้าครรชิตครั้งที่ยังไม่ขึ้นครองราชย์ งา-ฮวย-ยู
(Nga Htweyu) ยังเป็นหนึ่งในแม่ทัพที่ลงไปโจมตีเมืองสะเทิมในพม่าตอนล่าง⁴⁶
นอกจากนั้นจารึกสมัยพุกามทั้งที่เป็นจารึกหินและแผ่นดินเหนียวกล่าวถึง
ผลิตผลทางการเกษตรของพืชที่ใช้รับประทานและเป็นยารักษาโรคจำนวน
77 ชนิด โดยในจำนวนนั้นถือว่าต้นตาลเป็นพืชสำคัญเบื้องต้นของพุกาม⁴⁷

นอกจากนั้นคนพม่าทั้งในราชสำนักและสามัญชนยังนิยมถวายนต้นตาล
ให้แก่วัดและพระเจดีย์ ซึ่งของถวายนให้แก่วัดและพระเจดีย์ที่นิยมในพุกาม
ขณะนั้นที่ปรากฏในจารึก ได้แก่ ที่ดิน นาข้าว **สวนตาล** และ **เลกวัด** (ทาสวัด)
เช่น จารึกปีศักราช 586 (ค.ศ. 1224/ พ.ศ. 1767) พบที่พุกาม สร้างโดย
ภริยานันตะตุ ได้กล่าวถึงการถวายนด้วยการปลูก**ต้นตาล**รอบวัด และ
อธิษฐานขอให้ถึงซึ่งพระนิพพานและสัมมาสัมโพธิญาณ⁴⁸ จารึกที่พุกามใน
คริสต์ศตวรรษที่ 14/ พุทธศตวรรษที่ 19-20 ก็ปรากฏการถวายนต้นตาลให้กับ
พระศาสนา แม้ช่วงเวลาดังกล่าวพุกามไม่ได้เป็นเมืองหลวงอันเรืองอำนาจของ
พม่าอีกต่อไปหลังจากถูกรุกรานโดยกองทัพมองโกลที่เข้าครอบครองพุกาม
และพม่าตอนเหนือและตอนกลางใน ค.ศ. 1287/ พ.ศ. 1830 แต่พุกามยังคง
มีความสำคัญในทางพระพุทธศาสนาโดยเป็นพื้นที่แสวงบุญของพุทธศาสนิกชน
เพราะเป็นที่ตั้งของวัดและพระเจดีย์สำคัญของพม่า จารึกที่พุกามในช่วง
คริสต์ศตวรรษที่ 14/ พุทธศตวรรษที่ 19-20 ที่กล่าวถึงการถวายนต้นตาล
เช่น จารึกหมายเลข 11, 14 พบที่มุด้านทิศตะวันออกเฉียงเหนือบนลาน
ประทักษิณพระเจดีย์ชเวชิกอน ภายในกำแพงชั้นใน และจารึกหมายเลข 16
ทางทิศเหนือของบันไดพระเจดีย์ชเวชิกอน ด้านนอกของกำแพงชั้นนอกทาง
ทิศตะวันตก

จารึกหมายเลข 11 ด้านหน้าเป็นจารึกของพระเจ้านรปติสิทฺฐ และ
ด้านหลังเป็นจารึกของผู้นำชุมชนวาเธ (Wathe Thugyi) และภริยา บันทึกใน
ค.ศ. 1381/ พ.ศ. 1924 ว่าได้ถวายนที่ดิน **สวนตาล** และ **เลกวัด** ให้กับพระเจดีย์
ชเวชิกอน ความว่า ในปีพุทธศาสนา 1925 ซึ่งตรงกับ ปีศักราช 743 ตูจีหรือ
ผู้นำชุมชนแห่งวาเธ มีความศรัทธาและเคารพพระเจดีย์ชเวชิกอนและหวาดกลัว

ต่อสังสารวัฏ เพื่อเป็นการปลดเปลื้องความทุกข์จากการเวียนว่ายตายเกิด ตูจี แห่งวาเชชอถวาย งา [อ้าย] คินเม่าง (Nga Kin Maung) เลกวัตชายตัวแทน ตูจี และเอ็นบยู (Ein Byu) เลกวัตหญิงตัวแทนภริยาของตูจี รวมทั้งโคผู้ โคนีเมีย ที่ดินจำนวนสี่ผืน และสวนตาลที่ปลูก ณ ที่ดินเหล่านั้น ให้กับพระเจดีย์ชเวชิกอน⁴⁹

จารึกหมายเลข 14 บันทีกปีศักราช 718-21 (ค.ศ. 1346-59/ พ.ศ. 1889-1902) ของพระพี่เลี้ยงมาธารกษ (Nurse Matharagasa) โดยเนื้อหาบันทีกกล่าวถึงการถวายหมูป่าน นาข้าว และสวนตาลให้กับพระเจดีย์⁵⁰

จารึกหมายเลข 16 ด้านหน้าบันทีกในปีศักราช 737 (ค.ศ. 1375/ พ.ศ. 1918) โดยเจ้าเมืองพุกาม (Pagan Myosa) กล่าวถึงการสร้างพระเจดีย์ และถวายที่ดินที่เป็นนาข้าวและสวนตาลให้กับพระเจดีย์⁵¹

การถวายต้นตาลแต่วัดและพระเจดีย์นั้น สาเหตุมาจากต้นตาลเป็นไม้สารพัดประโยชน์ เช่น น้ำตาลสดสามารถเป็นน้ำปานะถวายแต่พระสงฆ์ น้ำตาลปึกหรือน้ำตาลก้อนที่ได้จากการเอาน้ำตาลสดไปเคี่ยวจนข้นและผึ่งให้แห้งเป็นก้อน ๆ ฉนั้นแล้วทำให้เจริญอาหาร คนพม่าในอดีตนิยมทานน้ำตาลก้อนหลังอาหารแทนของหวาน และยังใช้ทำยารักษาโรคของแพทย์แผนโบราณ โดยเฉพาะน้ำตาลที่ได้จากต้นตาลผู้ ตัวอย่างเช่น **จตุมธุ** ที่แปลว่าของหวาน 4 อย่าง เป็นทั้งยาและอาหารปรากฏตั้งแต่ครั้งพุทธกาล โดยพระพุทธเจ้าทรงอนุญาตให้พระภิกษุฉันจตุมธุหลังภัตตาหารเพียงวันได้ จตุมธุประกอบด้วย **น้ำตาลโตนด**ที่เคี่ยวจนข้น น้ำผึ้ง เนยใส และน้ำมันงา⁵² **จตุมธุ**ปรากฏในอรรถกถาชาดกเรื่อง โลกสชาดก เอกนิบาตชาดก ขุททกนิกาย พระสุตตันตปิฎก ที่ว่าด้วยพระอรหันต์โลกตีสสะในสมัยพุทธกาล ที่กล่าวถึงชีวิตของพระโลกตีสสะที่นับตั้งแต่เกิดจนกระทั่งบรรลุอรหัตผล ท่านไม่เคยกินอิมมัมแต่วันเดียว ซึ่งอกุศลนี้เป็นผลมาจากความริษยาในอดีตชาติ จนถึงเมื่อพระโลกตีสสะใกล้จะนิพพาน พระสารีบุตรทรงหยั่งรู้ว่าท่านจะนิพพานในวันนั้น จึงให้คนนำอาหารไปถวายเพื่อให้ท่านฉันอิมมัมก่อนนิพพาน แต่ผลกรรมในอดีตชาติทำให้คนที่นำอาหารไปถวายลิ้มและเทอาหารทิ้ง เมื่อพระสารีบุตรทราบที่พระโลกตีสสะยังไม่ได้ฉันอะไรเลยในวันนี้ พระสารีบุตรจึงให้คนนำ **จตุมธุ** (ของหวาน 4 อย่าง) ไปถวาย โดยพระสารีบุตรทรงถือบาตรไว้ตลอดเวลาขณะที่พระโลกตีสสะฉัน **จตุมธุ** เพราะมีเข็มนั้น **จตุมธุ** อาจหายไปจากบาตร ถือได้ว่าวันนั้นเป็นวันเดียวที่พระโลกตีสสะฉันอิมมัมแล้วก็นิพพานในวันเดียวนั้น⁵³

นอกจากนั้นใบตาลยังใช้ทำ**ตาลปัตร** ใบตาลอ่อนใช้เป็นกระดาดสำหรับจารหนังสือแทน**ใบลาน**⁵⁴ ที่มาจากต้นลานอันเป็นพืชตระกูลปาล์ม มีชื่อวิทยาศาสตร์ว่า *Coryphe umbraculifera* ซึ่งเป็นพืชที่คนมอญนำมาใช้แทนกระดาดสำหรับจารหนังสือ และต่อมาคนไทยก็ใช้ตาม⁵⁵ ชาวสิงหลใช้ทั้ง

ใบลานจากต้นลาน (*Coryphe umbraculifera*) และใบตาลจากต้นตาล (*Borassus flabellifer*) แทนกระดาษสำหรับจารหนังสือ⁵⁶

สถาปัตยกรรมพม่าโบราณก็ใช้น้ำตาลก้อนหรือน้ำตาลปึก หรือน้ำตาลโตนดที่เคี้ยวจนชิ้นเป็นส่วนผสมในการทำปูนดำใช้ในงานสถาปัตยกรรม เช่น ปูนดำที่ใช้ในการก่อสร้างพระเจดีย์ชเวชิกอน และวิหารถ้ำอันทพญา น้ำตาลปึกหรืออาจใช้น้ำตาลสดผสมกับน้ำปูนเป็นวัสดุทำผิวสถาปัตยกรรมทั้งวิหารและเจดีย์ ทำให้น้ำปูนติดอาคารได้ทนนานและแข็งแรง⁵⁷ คล้ายกับปูนดำสำหรับตกแต่งปูนปั้น งานสถาปัตยกรรมอันเป็นองค์ความรู้ที่สืบทอดมาแต่สมัยทวารวดีในประเทศไทยก็ใช้น้ำตาลโตนดเป็นส่วนประกอบ โดยปูนดำที่ใช้ในงานตกแต่งปูนปั้นมีส่วนประกอบสำคัญ 5 อย่างคือ ปูนขาว ทรายละเอียด เส้นใย กาวหรือตัวยึด และสารหน่วงการก่อตัว โดยเส้นใยทำหน้าที่ช่วยยึดกลุ่มปูนไว้ด้วยกัน การเลือกใช้เส้นใยในการทำปูนดำในประเทศไทยมีความแตกต่างกันในแต่ละท้องถิ่น เช่น ต้นสา ต้นข่อย ต้นกก ต้นป้อ ฟางข้าว เชือกกล้วย ผ้าฝ้าย เปลือกเถาวัลย์ เป็นต้น ส่วนกาวทำหน้าที่เป็นตัวยึดระหว่างอนุเล็ก ๆ ให้เป็นเนื้อเดียวกัน ในแต่ละพื้นที่ก็ใช้แตกต่างกัน เช่น ยางรัก ยางบง กาวหนังสัตว์ น้ำมันยาง รวมไปถึงน้ำตาลโตนดหรือน้ำอ้อยที่ทำหน้าที่เป็นสารหน่วงการก่อตัวด้วย⁵⁸ ปูนปั้นเมืองเพชรที่มีชื่อเสียงก็ประกอบด้วยส่วนผสมของ ปูนขาว ทรายละเอียด น้ำตาลโตนด กาวหนัง และกระดาษฟาง มาดำเข้าด้วยกัน เสร็จแล้วจะได้ปูนสีขาวนวล อ่อนนุ่มเมื่อใช้มือบีบ สามารถปั้นลายได้อ่อนช้อยตามต้องการ มีความเหนียว ยึดเกาะเป็นตัวยึดได้ดี มีระยะเวลาแห้งตัวช้าทำให้แก้ไขลวดลายที่ปั้นไปแล้วได้ มีความแข็งแรง และทนต่อสภาพแดดและฝนได้นาน⁵⁹

ในประเทศพม่าพื้นที่ที่มีการปลูกต้นตาลและมีอาชีพการทำตาลมากที่สุดอยู่ในเขตร้อนแห่งตอนกลางของประเทศ ได้แก่ แคว้นมะกวยและมณฑลเยอันเป็นที่ตั้งเมืองหลวงตั้งแต่โบราณของพม่า คือ พุกาม สะแกง ปินยา อังวะ อมรปุระ และมณฑลเย แต่ก็พบต้นตาลในแคว้นอิรวดี และแคว้นตะนาวศรี ด้วย⁶⁰ แสดงว่าคนมอญในพม่าตอนล่างก็มีการปลูกตาล ดังประเพณีสิบสองเดือนของคนมอญในพม่าตอนล่างมีการถวายน้ำตาลปึกที่ได้จากน้ำตาลสดใหม่แห่งปีแก่พระภิกษุในช่วงเดือนนัตตอ (พฤศจิกายนถึงธันวาคม) อันเป็นช่วงเริ่มต้นฤดูหนาว และสมัยโบราณคนพม่ามีการเซ่นไหว้นัตในช่วงเดือนนี้⁶¹

สุริย์ ภูมิภมร ตั้งข้อสังเกตว่าต้นตาลในประเทศไทยส่วนใหญ่ขึ้นบริเวณฝั่งตะวันตกของแม่น้ำเจ้าพระยา ต้นตาลมีถิ่นกำเนิดในประเทศอินเดีย พม่า และศรีลังกา โดยนำเข้ามาปลูกโดยชาวอินเดียและพม่า เพราะพื้นที่ที่ได้รับวัฒนธรรมอินเดียจะมีการปลูกต้นตาลทั่วไป และบริเวณที่พม่าเดินทางมา รุกรานไทยจะมีการปลูกต้นตาลไว้เป็นเสบียงอาหารสำรอง รวมทั้งบริเวณใดที่คนพม่าและมอญเข้ามาพักอาศัยจะมีการปลูกต้นตาล คนมอญนิยมปลูกต้นตาลในวันเกิด ต้นตาลปลูกไว้บริเวณรอบบ้านหรือที่หัวไร่ปลายนาเพื่อเป็น

แหล่งอาหาร หารายได้ และปรับสภาพแวดล้อม พื้นที่ทางภาคใต้ก็นิยมปลูกต้นตาล เช่น อำเภอรโนด จังหวัดสงขลา แผลงมาจากคำว่า ต้นโหนด คำเรียกสั้น ๆ ที่คนใต้ใช้เรียก ตาลโหนด นอกจากนั้นชาวสทิงพระ จังหวัดสงขลา ยังจัดงานวันตาลโหนด ซึ่งแสดงให้เห็นถึงความผูกพันของคนในเขตที่ราบลุ่มทะเลสาบสงขลาและต้นตาล⁶² สงขลาเป็นเมืองท่าที่ติดต่อกง่ายและสำคัญแห่งหนึ่งบนคาบสมุทรลายุเทียบเท่ากับนครศรีธรรมราชและปัตตานี ทิศตะวันออกของทะเลสาบสงขลาเป็นแหล่งผลิตน้ำตาลโหนด เช่น เขตพื้นที่อำเภอรโนดบางส่วน อำเภอกระแสสินธุ์ และอำเภอสทิงพระ เพราะเป็นพื้นที่ที่มีดินเหนียวปนทรายไม่เหมาะแก่การปลูกข้าว จึงใช้ปลูกต้นตาลเป็นอาชีพเสริมในหน้าแล้งที่ว่างจากการปลูกข้าว⁶³ จากการสำรวจของสำนักงานเกษตรจังหวัดสงขลา พ.ศ. 2542 พบว่า จังหวัดสงขลา มีต้นตาลมากที่สุดในประเทศไทย โดยปลูกมากใน 6 อำเภอ คือ อำเภอสทิงพระ อำเภอกระแสสินธุ์ อำเภอรโนด อำเภอควนเนียง และอำเภอรตภูมิ⁶⁴

ต้นตาลเป็นพืชที่ชอบอากาศร้อน ไม่ต้องการการดูแล สามารถอยู่ได้เองตามธรรมชาติ ปลูกได้ในดินหลายชนิด เช่น พื้นดินทราย ดินปนทราย ดินเหนียว ตามทุ่งนา หรือดินทรายที่มีน้ำกร่อยท่วมถึงก็เจริญเร็ว ลักษณะทางกายภาพของต้นตาลมีลำต้นสีดำที่มีเปลือกนอกแข็ง แต่ไส้กลางลำต้นอ่อน ต้นตาลปกติสูง 18-25 เมตร แต่อาจสูงได้ถึง 40 เมตร ต้นตาลสามารถให้ผลผลิตติดต่อกันถึง 80 ปี ใบมีลักษณะคล้ายพัดขนาดใหญ่กว้างประมาณ 1-1.5 เมตร ตาลแยกเพศคนละต้น โดยต้นตาลเพศผู้จะมีช่อดอกขนาดใหญ่รวมกลุ่มคล้ายนิ้วมือ เรียกว่า นิ้วตาล ส่วนช่อดอกเพศเมียคล้ายของเพศผู้แต่นิ้วเป็นปุ่มปุ่ม แม้ช่อดอกเพศเมียจะใหญ่กว่าช่อดอกเพศผู้ แต่ให้ปริมาณน้ำหวานที่น้อยกว่า ต้นตาลสามารถนำมาใช้ประโยชน์ได้ทุกส่วนของลำต้น ดังนี้

- ใบตาลอ่อนใช้ทำเครื่องจักสาน
- ใบตาลแก่ใช้ทำหลังคา ทำพัดที่เรียกว่า ตาลปัตร ที่พระภิกษุพม่าและศรีลังกาใช้ประกอบพิธีกรรม
- ท้องใบสดของก้านใบลอกเอามาขั้วนทำเชือก ส่วนที่เหลือใช้ทำเชื้อเพลิง
- ช่อดอกที่แตกแขนงออกเป็น วงตาล ของต้นตาลเพศผู้ และปลีตาลของตาลเพศเมียของต้นที่ไม่แก่เต็มที่ ให้น้ำหวานที่เรียกว่า น้ำตาลสดที่สามารถเอาไปทำน้ำตาลปีบและน้ำตาลก้อน หรือทำเครื่องดื่มที่มีแอลกอฮอล์ เช่น น้ำตาลเมา ช่อดอกตัวผู้ยังสามารถนำมาตากแห้งเป็นส่วนผสมยาบำรุงกำลัง
- ลูกตาลอ่อนใช้ทำอาหาร
- ผลแก่ตรงเนื้อเยื่อสีเหลืองที่หุ้มเมล็ดใช้ทำขนมตาล ผลแก่ของตาลยังสามารถใช้เผาเป็นถ่านเพื่อหุงต้มอาหาร

- เมล็ดใช้ทำลูกตาลเชื่อม
- ลำต้นใช้ทำกระดาน เสา รั้ว เครื่องใช้และของตกแต่งบ้าน รวมทั้งทำเรือขุดที่เรียกว่า เรืออีโปง และทำท่อระบายน้ำในพื้นที่เกษตรกรรม
- รากใช้ทำยารักษาโรค

นอกจากนั้นต้นตาลยังช่วยสร้างความสมดุลให้กับระบบนิเวศ เพราะเป็นที่อยู่ของนกฮูกและนกเค้าแมวที่กินหนู อันเป็นการช่วยกำจัดศัตรูข้าวและพืชอื่น ๆ โดยธรรมชาติ ระบบรากของตาลที่ยังลึกลงไปดินยังช่วยหมุนเวียนแร่ธาตุในดิน และช่วยเสริมสร้างความแข็งแรงให้กับดิน บริเวณที่มีการท่อน้ำเข้ามา และแบ่งคันนาดิน⁶⁵

ต้นตาลเป็นไม้ทางการของรัฐหมินนาซูในอินเดีใต้ และเป็นไม้ที่เคารพอย่างมากในวัฒนธรรมมิมิฟ ชื่อโบราณของต้นตาลเป็นนามของเทพธิดาต้นไม้โบราณที่เกี่ยวข้องกับความอุดมสมบูรณ์ ต้นตาลยังเป็นสัญลักษณ์ของประเทศกัมพูชาและจังหวัดซูลาเวซีใต้ (South Sulawesi province) ประเทศอินโดนีเซีย และพบต้นตาลได้ทั่วไปในประเทศกัมพูชา⁶⁶

ผังเมืองสุโขทัยมีการผสมผสานทั้งวัฒนธรรมท้องถิ่นเดิมที่มีอิทธิพลมอญทวารวดีและหริภุญชัย รวมทั้งอิทธิพลเขมรที่เข้ามาพร้อมกับการขยายอำนาจของจักรวรรดิเขมรเข้าสู่ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ และภาคกลางของประเทศไทยในช่วงพุทธศตวรรษที่ 17-19 (กลางคริสต์ศตวรรษที่ 11-13) อิทธิพลเขมร ได้แก่ การมีผังเมืองเป็นรูปสี่เหลี่ยม มีศาสนสถานตั้งอยู่กึ่งกลางเมือง ลักษณะท้องถื่นมอญแบบพุทธศาสนาเถรวาท ได้แก่ ศาสนสถานกึ่งกลางเมืองเป็นพระบรมธาตุเจดีย์อย่างพระบรมธาตุเจดีย์ที่ตั้งอยู่กึ่งกลางเมืองหริภุญชัย รวมทั้งมีประตูทางเข้าหลักของเมืองตั้งอยู่ทางทิศเหนือ ลักษณะผังเมืองสุโขทัยสามารถประมวลได้จากจารึกพ่อขุนรามคำแหงอายุ พ.ศ. 1835 (ค.ศ. 1292) เมืองสุโขทัยมีวัดทางพระพุทธศาสนาทั้งภายในเมืองชั้นในและชั้นนอก โดยพระภิกษุแบ่งได้เป็น 2 กลุ่ม คือพระภิกษุฝ่ายคามวาสีและอรัญวาสี เมืองสุโขทัยเมื่อแรกสร้างคงมีกำแพงและคูน้ำล้อมรอบเพียง 1 ชั้น พื้นที่เมืองทางทิศตะวันตกและทิศใต้สูงกว่าพื้นที่เมืองทางทิศตะวันออกและทิศเหนือ โดยพื้นที่ทางทิศเหนือเป็นพื้นที่ชุมชนเดิม เป็นพื้นที่ตลาด เป็นที่ประดิษฐานพระอจนะ จึงน่าจะมีประชากรอาศัยอยู่หนาแน่นกว่าพื้นที่ทิศอื่น ส่วนพื้นที่ทางทิศใต้และทิศตะวันตกคงเป็นป่าเขาและสวน ทำให้มีการสงวนพื้นที่ทางทิศตะวันตกให้เป็นที่ตั้งของวัดอรัญวาสี สุพรรณบุรี ราชบุรี และเพชรบุรี ปรากฏในจารึกพ่อขุนรามคำแหงและแสดงให้เห็นว่าเป็นเมืองร่วมสมัยกับสุโขทัย รวมทั้งเป็นเมืองที่สร้างขึ้นใหม่ในสมัยที่กัมพูชาขยายอิทธิพลเข้าสู่ภาคกลางของประเทศไทย และมีผังรูปสี่เหลี่ยม มีศาสนสถานคือปราสาทเป็นศูนย์กลางประจำเมือง ที่ภายหลังในสมัยอยุธยาเปลี่ยนเป็นพระบรมธาตุเจดีย์ สุพรรณบุรี ราชบุรี และเพชรบุรียังเป็นเมืองหน้าด่านที่

สำคัญของกรุงศรีอยุธยาที่มีอาณาเขตติดแดนพม่า และเป็นแหล่งปลูกตาลที่สำคัญ พ้องกับสุโขทัยก็มีการปลูกต้นตาลภายในเมืองชั้นในที่สวนตาลของพ่อขุนรามคำแหงอาจเป็นสัญลักษณ์ของลัทธิวัณ หรือสวนตาลหนุ่มนอกเมืองราชคฤห์ ประเทศอินเดียครั้งพุทธกาล อันเป็นสถานที่ที่พระพุทธเจ้าแสดงธรรม ซึ่งทำให้พระเจ้าพิมพิสารและบริวารบรรลुพระโสดาบัน วัฒนธรรมการปลูกตาลปรากฏในอินเดียตั้งแต่ครั้งก่อนพุทธกาล ดังเห็นได้จากเรื่องในมหาสุทสสนสูตร ในพระสุตตันตปิฎก ต้นตาลก็นิยมปลูกมากในประเทศพม่า ดังหลักฐานในสมัยพุกาม โดยสามัญชนและคนในราชสำนักพุกามนิยมปลูกต้นตาลถวายวัดและพระภิกษุสงฆ์ ด้วยตาลเป็นพืชสารพัดประโยชน์ ใช้รับประทานเป็นยาและของหวาน ใช้ทำตาลปัตร ใช้แทนกระดาษจารเป็นหนังสือ เป็นส่วนประกอบของปูนดำในการสร้างสถาปัตยกรรม คล้ายกับปูนดำสมัยทวารวดีและเพชรบุรีของไทยก็มีน้ำตาลโตนดเป็นส่วนประกอบสำคัญ ต้นตาลพบในประเทศไทยทั้งภาคกลางและภาคใต้ โดยเฉพาะพื้นที่ซีกตะวันตกที่ติดกับประเทศพม่า สันนิษฐานว่าคนอินเดียและพม่าเป็นผู้นำต้นตาลเข้ามาปลูกในประเทศไทย

เชิงอรรถ

* บทความนี้เป็นส่วนหนึ่งของงานวิจัยเรื่องสถาปัตยกรรมสุโขทัยก่อนสมัยสุโขทัยถึงสมัยพ่อขุนรามคำแหงมหาราช โดย โชติมา จตุรงค์ และ นवलักษณ์ วัสสันตชาติ ด้วยทุนสนับสนุนการวิจัยจากสถาบันวิจัยและพัฒนา มหาวิทยาลัยศิลปากร ประจำปีงบประมาณ พ.ศ. 2556 แล้วเสร็จ พ.ศ. 2559 ผู้เขียนขอขอบพระคุณสถาบันวิจัยและพัฒนา มา ณ ที่นี้

¹ ศรีศักร วัลลิโภดม, *นครหลวงของไทย* (กรุงเทพฯ : เมืองโบราณ, 2540), 147.

² A. B. Griswold, *Towards A History of Sukhodaya Art* (Bangkok: Fine Arts Department, 1967), 8.

³ ประเสริฐ ณ นคร, “ใต้เรื่องจารึกพ่อขุนรามคำแหง,” ใน *ศิลปวัฒนธรรมฉบับพิเศษ จารึกพ่อขุนรามคำแหงใครแต่งกันแน่?* (กรุงเทพฯ : ศิลปวัฒนธรรม, 2531), 21, 101.

⁴ กรมศิลปากร, *จารึกสมัยสุโขทัย* (กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, 2526), 13.

⁵ A. B. Griswold, *Towards A History of Sukhodaya Art* (Bangkok: Fine Arts Department, 1967), 8.

⁶ ข้อความในจารึกเขียนว่า “...กลางเมืองสุโขทัยนี้มีน้ำตระพังโพยสี่ โสภินดี ดังกินน้ำโขงเมื่อแล้ง...” กรมศิลปากร, *จารึกสมัยสุโขทัย*, 12.

⁷ เรื่องเดียวกัน, 14.

⁸ A. B. Griswold, *Towards A History of Sukhodaya Art*, 9.

⁹ กรมศิลปากร, *จารึกสมัยสุโขทัย*, 16 และ Ibid.

¹⁰ A. B. Griswold, *Towards A History of Sukhodaya Art*, 9.

¹¹ กรมศิลปากร, *เมืองสิงห์และปราสาทเมืองสิงห์ จังหวัดกาญจนบุรี* (กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, 2530). พิมพ์ในวารสาร สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี เสด็จพระราชดำเนินทรงเปิดอุทยานประวัติศาสตร์เมืองสิงห์ จังหวัดกาญจนบุรี 3 เมษายน 2530), 42, 60-61.

¹² สิริพรรณ อิศริโขติ, ผู้เรียบเรียง, *นำชมพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ พิมาย*, พิมพ์ครั้งที่ 2 (กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, 2551), 27-29.

¹³ คำว่า “เวียง” “เชียง” และ “เมือง” ดู ฮันส์ เพนธ์, “ประวัติศาสตร์ล้านนาฉบับย่อ,” แปลโดย ศิริรัฐ ทองใหญ่

ณ อยุธยา ใน *ที่ระลึกงานฌาปนกิจศพ ดร. ฮันส์ เพนธ์* (เชียงใหม่ : โรงพิมพ์มิ่งเมือง, 2552). พิมพ์ในงานฌาปนกิจศพ ดร. ฮันส์ เพนธ์ 21 มิถุนายน 2552), 156 และ สรัสวดี อ๋องสกุล, *ชุมชนโบราณในแอ่งเชียงใหม่-ลำพูน* (กรุงเทพฯ : อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง, 2543), 48.

¹⁴ สิริพรรณ อิศริโขติ, ผู้เรียบเรียง, *นำชมพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ พิมาย*, พิมพ์ครั้งที่ 2 (กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, 2551), 28.

¹⁵ ดูตัวอย่างระบบชลประทานในอินเดียใต้ใน โชติมา จตุรงค์ และ อนุวิทย์ เจริญศุกกุล, “คดีศาสนันตฤโกตโต เศรษฐี ทมิฬนาฑู อินเดีย,” *หน้าจั่ว : ว่าด้วยประวัติศาสตร์สถาปัตยกรรมและสถาปัตยกรรมไทย*, ฉบับที่ 12 (มกราคม-ธันวาคม 2558) : 18 -21.

¹⁶ พระธาตุหริภุญชัยสร้างในสมัยพระเจ้าอาทิตยราช ดูใน *สมุดภาพโบราณตำนานวัดพระธาตุหริภุญชัย* (ลำพูน : วัดพระธาตุหริภุญชัย, 2549), 29.

¹⁷ ฮันส์ เพนธ์, “ประวัติศาสตร์ล้านนาฉบับย่อ,” แปลโดย ศิริรัฐ ทองใหญ่ ณ อยุธยา ใน *ที่ระลึกงานฌาปนกิจศพ ดร. ฮันส์ เพนธ์* (เชียงใหม่ : โรงพิมพ์มิ่งเมือง, 2552). พิมพ์ในงานฌาปนกิจศพ ดร. ฮันส์ เพนธ์ 21 มิถุนายน 2552), 94-95. พระรัตนปัญญาเถระเขียนว่า พระเจ้าอาทิจจ (พระเจ้าอาทิตยราช) ทรง “โปรดให้สร้างสถูปทรงปราสาท สูง 12 ศอก มี 4 เสา ประดับ 4 ด้าน” เพื่อประดิษฐานผอบบรรจุพระบรมสารีริกธาตุไว้กลางเมืองหริภุญชัย ดู พระรัตนปัญญาเถระ, *ชินกาลมาลีปกรณ์*, แปลโดย แสง มนวิฑูร (กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, 2501). พิมพ์เนื่องในการบูรณะโบราณสถาน อำเภอเชียงแสน จังหวัดเชียงราย), 91.

¹⁸ พระธาตุหริภุญชัยสร้างในสมัยพระเจ้าอาทิตยราช ดูใน *สมุดภาพโบราณตำนานวัดพระธาตุหริภุญชัย* (ลำพูน : วัดพระธาตุหริภุญชัย, 2549), 18-19.

¹⁹ A. B. Griswold, *Towards A History of Sukhodaya Art* (Bangkok: Fine Arts Department, 1967), 3 และ ดู วิโรจน์ ชีวาสุขถาวร, “การศึกษารูปแบบสถาปัตยกรรมสุโขทัย : กรณีศึกษาวัดมหาธาตุ ตำบลเมืองเก่า จังหวัดสุโขทัย,” (วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2545) โดยวิโรจน์ ชีวาสุขถาวร สันนิษฐานว่ากลุ่มพระเจดีย์ประธานของวัดมหาธาตุในช่วงระยะที่ 1 ที่สร้างในสมัยพ่อขุนศรีนาวนำถม เมื่อมีการปฏิสังขรณ์ในสมัยพญาลิไทยอดของปราสาทบิรวารถูกเปลี่ยนเป็นบัวปากระฆังที่เหนือขึ้นไปเป็นเจดีย์ทรงระฆังกลม ดู เรื่องเดียวกัน, 237.

** พระบรมธาตุเจดีย์ที่เมืองโกสินารายณ์ (เขตอำเภอ บ้านโป่ง จังหวัดราชบุรี) เมืองสิงห์ (เขตจังหวัดกาญจนบุรี) เมืองสุพรรณบุรี เมืองเพชรบุรี นั้น สร้างขึ้นภายหลังใน สมัยอยุธยาตอนต้น ซึ่งพบเฉพาะเมืองสำคัญในสมัยอยุธยา

²⁰ ศรีศักร วัลลิโภดม, *ความหมายพระบรมธาตุในอารย- ธรรมสยามประเทศ* (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์เมืองโบราณ, 2539), 48, 66-69.

²¹ ประภัสสร ชูวิเชียร, “ระบบคณะวิหารในพุทธสถาน ของลังกากับร่องรอยที่พบในดินแดนไทย,” ใน *เอกสาร ประกอบโครงการเสวนาวิชาการด้านประวัติศาสตร์ศิลปะ เรื่อง ความสัมพันธ์ทางพุทธศาสนาและพุทธศิลปะระหว่าง ศรีลังกา พม่า และไทย* (กรุงเทพฯ : ภาควิชา ประวัติศาสตร์ศิลปะ คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัย ศิลปากร, 2555), 185, 197.

²² ไมเคิล ไรท์, “ทำไมผู้ศึกษานครศรีธรรมราชควรร สนใจลังกา,” ใน *รายงานการสัมมนาประวัติศาสตร์ นครศรีธรรมราช ครั้งที่ 3 ประวัติศาสตร์เศรษฐกิจ และสังคมของนครศรีธรรมราช*, พิมพ์ครั้งที่ 2 (นครศรีธรรมราช : ไท่พริ้นติ้ง, 2554), 235 และ ประภัสสร ชูวิเชียร, “ระบบคณะวิหารในพุทธสถานของ ลังกากับร่องรอยที่พบในดินแดนไทย,” 194-195, อ้างถึง ใน *สุทธีวงศ์ พงษ์ไพบูลย์*, “ลังกา 4 ฝ่าย คณะสงฆ์ไทยใน ภาคใต้,” ใน *สารานุกรมวัฒนธรรมไทยภาคใต้ เล่ม 14*, (กรุงเทพฯ : บริษัท สยามเพรส แมเนจเม้นท์ จำกัด, 2542), 6778-6785.

²³ ศรีศักร วัลลิโภดม, *ความหมายพระบรมธาตุในอารย- ธรรมสยามประเทศ* (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์เมืองโบราณ, 2539), 99.

²⁴ โชติมา จตุรงค์, *สถาปัตยกรรมวัดมอญในพม่า ตอนล่าง* (กรุงเทพฯ : อีที พับลิชชิ่ง, 2554), 327-328.

²⁵ ต่อมาพระเจ้าติโลกราชและพระมหามหาเอ็งกร่วมกัน ซ่อมพระธาตุหริภุชชัยในปี พ.ศ. 1990 ดู กรมศิลปากร, *ตำนานพระธาตุหริภุชชัย* (พระนคร : โรงพิมพ์พระจันทร์, 2505)

²⁶ ดู โชติมา จตุรงค์, *สถาปัตยกรรมวัดมอญในพม่า ตอนล่าง*, 167, 255.

²⁷ เรื่องเวียงเชียงใหม่และหริภุชชัยดูใน *ศรีสวัสดิ์ อ่องสกุล, ชุมชนโบราณในแอ่งเชียงใหม่-ลำพูน* (กรุงเทพฯ : อมรินทร์ พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง, 2543), 56, 96, 101 อ้างถึงใน โชติมา จตุรงค์, “เชียงใหม่และมณฑลเลย,” ใน *เอกสาร รวบรวมผลงานวิชาการการประชุมทางวิชาการ สอมนภูมิ- สถาปัตยกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่*, 2547), 9-13 - 9-15.

²⁸ ยุคลธร เพนธ์, “จุดเริ่มต้นแห่งการฟื้นฟูเวียงกุมกาม,” ใน *ที่ระลึกงานสถาปนา 100 ปี ศ. ธีระพงษ์ (เชียงใหม่ : โรงพิมพ์มิ่งเมือง, 2552. พิมพ์ในงานสถาปนา 100 ปี ศ. ธีระพงษ์ 21 มิถุนายน 2552)*, 44-47.

²⁹ ดู ศิลปากริกพ่อนรามคำแหง ใน กรมศิลปากร, *จารึก สมัยสุโขทัย* (กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, 2526), 20.

³⁰ ดู ศรีศักร วัลลิโภดม, *เมืองโบราณในอาณาจักรสุโขทัย, พิมพ์ครั้งที่ 2* (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์เมืองโบราณ, 2552)

³¹ ชาญวิทย์ เกษตรศิริ, *อยุธยา : ประวัติศาสตร์และ การเมือง*, พิมพ์ครั้งที่ 2 (กรุงเทพฯ : มูลนิธิโครงการตำรา สังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, 2543), 4.

³² เรื่องเดียวกัน, 117.

³³ เรื่องเดียวกัน, 151.

³⁴ กรมศิลปากร, *จารึกสมัยสุโขทัย* (กรุงเทพฯ : กรม ศิลปากร, 2526), 16-17.

³⁵ เมื่อพระพุทธเจ้าทอดพระเนตรเห็นอาการของเหล่า บริวารนั้นว่ายังไม่สมควรรับฟังพระธรรมเทศนา จึงทรง เรียกพระอรุเวลกัสสปะ ซึ่งเป็นที่นับถือของคนเหล่านั้น ให้ประกาศความไม่มีแก่นสารของลัทธิเดิมของท่าน พร้อมประกาศว่า พระพุทธเจ้าเป็นพระศาสดาของตน และตนเป็นพระสาวกของพระองค์ เมื่อเห็นดังนั้นเหล่า บริวารของพระอรุเวลกัสสปะจึงได้น้อมใจฟังพระธรรม ของพระองค์ ดู *ประตูลู่ธรรม, พุทธประวัติ ตอนโปรด พระเจ้าพิมพิสาร* [ออนไลน์], เข้าถึงเมื่อ 10 ตุลาคม 2558. เข้าถึงได้จาก <http://www.dharmagateway.com/buddha/buddha-history/buddha-history-misc-11.htm>

³⁶ พิเศษ เจียจันทร์พงษ์, “ตราดินเผาจากโคกจันเสน,” ใน *สังคมและวัฒนธรรมจันเสน เมืองแรกเริ่มในลุ่มลพบุรี- ป่าสัก* (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์เรือนแก้วการพิมพ์, 2539), 172.

*** ซึ่งประกอบด้วย ต้นตาลแถวที่หนึ่งแล้วด้วยทอง ใบและผลแล้วด้วยเงิน ต้นตาลแถวที่สองแล้วด้วยเงิน ใบและผลแล้วด้วยทอง ต้นตาลแถวที่สามแล้วด้วยแก้ว ไพฑูรย์ ใบและผลแล้วด้วยแก้วผลึก ต้นตาลแถวที่สี่แล้ว ด้วยแก้วผลึก ใบและผลแล้วด้วยแก้วไพฑูรย์ ต้นตาลแถว ที่ห้าแล้วด้วยแก้วโกเมน ใบและผลแล้วด้วยแก้วบุษราคัม ต้นตาลแถวที่หกแล้วด้วยแก้วบุษราคัม ใบและผลแล้วด้วย แก้วโกเมน และต้นตาลแถวที่เจ็ดแล้วด้วยรัตนะทุกอย่าง ใบและผลแล้วด้วยรัตนะทุกอย่าง

[†] ได้แก่จักรแก้ว ช้างแก้ว ม้าแก้ว แก้วมณี นางแก้ว
คฤหบดีแก้ว และปริณายกแก้ว ส่วนฤทธิ์ 4 ประการ
คือ มีพระรูปงามน่าดู น่าเลื่อมใส มีพระขมขมยี่
มีพระโรคาพาน้อย และเป็นที่รักใคร่ของพวกพราหมณ์
และคฤหบดีทั้งหลาย

³⁷ พระไตรปิฎกฉบับสยามรัฐ, *มหาทัสสนสูตร*
พระไตรปิฎก เล่มที่ 10 พระสุตตันตปิฎก เล่มที่ 2
ทีฆนิกาย มหาวรรค [ออนไลน์], เข้าถึงเมื่อ 4 ตุลาคม
2558. เข้าถึงได้จาก <http://www.84000.org/tipitaka/attha/v.php?B=10&A=3916&Z=4464>

³⁸ สุริย์ ภูมิภมร, “ต้นตาล ‘ไม้คนยาก’ ในประวัติศาสตร์
ไทย,” *ศิลปวัฒนธรรม* 12, 12 (ตุลาคม 2534) : 221-
222.

³⁹ พรรณิภา โสทธิพันธุ์ และคนอื่นๆ, *วัฒนธรรม*
ตาลโตนด กระบวนการสร้างชุมชนเข้มแข็ง (กรุงเทพฯ :
สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย, 2547), 12.

⁴⁰ เดชา ศิริภัทร, *พืชพันธุ์พื้นบ้าน ความสุขชีวิตที่เรา*
ปลูกได้, พิมพ์ครั้งที่ 2 (กรุงเทพฯ : กองบรรณาธิการ
วารสารเกษตรกรรมธรรมชาติ, 2544), 91.

⁴¹ ปุ้ย แสงฉาย, *พระเจ้า 500ชาติ ฉบับพิศดาร*
(กรุงเทพฯ : ส. ธรรมภักดี, 2504), 637.

⁴² เดชา ศิริภัทร, *พืชพันธุ์พื้นบ้าน ความสุขชีวิตที่เรา*
ปลูกได้, 90-91. วารุณี โอสถารมณณ์ กล่าวว่า น้ำตาล
โตนดเป็นผลผลิตเกษตรกรรมของชาวสุพรรณมาแต่โบราณ
บาทหลวงปาลเลกัวร์ มุขนายกมิชซังเดอมาลโลซ์ ผู้เข้ามา
ในประเทศไทย พ.ศ. 2372 ระบุว่า อาชีพของชาวเมือง
สุพรรณ คือ การทำน้ำตาลโตนด ทำนา และการประมง
เป็นพื้น การทำน้ำตาลโตนดคงทำเป็นปริมาณมาก ทำให้
รัฐสามารถเก็บภาษีน้ำตาลโตนดได้ตั้งแต่ พ.ศ. 2370
ดู วารุณี โอสถารมณณ์, *เมืองสุพรรณ : บนเส้นทาง*
การเปลี่ยนแปลงทางประวัติศาสตร์ พุทธศตวรรษที่ 8-
ต้นพุทธศตวรรษที่ 25 (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์
มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2547), 2, 234-235.

⁴³ พิเศษ เจียจันทร์พงษ์, “ตราดินเผาจากโคกจันเสน,”
ใน *สังคมและวัฒนธรรมจันเสน เมืองแรกเริ่มในลุ่มลพบุรี-*
ป่าสัก (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์เรือนแก้วการพิมพ์, 2539),
188.

⁴⁴ คำอธิบายที่พิพิธภัณฑสถาน ตำบลจันเสน อำเภอ
ดาดลิ จังหวัดนครสวรรค์ เมืองโบราณจันเสนปรากฏ
ตั้งแต่ต้นคริสตกาล โดยแบ่งออกเป็น 6 ยุค คือ ยุคที่ 1
ยุคโลหะ (ก่อน ค.ศ. 200-ค.ศ. 0) ยุคที่ 2 ยุคตอนต้น
ที่ได้รับอิทธิพลอินเดีย (ค.ศ. 0-250) ยุคที่ 3 ยุคพูนัน
ตอนต้น (ค.ศ. 250-450) ยุคที่ 4 ยุคพูนันตอนปลาย

(ค.ศ. 450-600) ยุคที่ 5 ยุคทวารวดี (ค.ศ. 600-800)
และยุคที่ 6 ยุคทวารวดีตอนปลาย (ค.ศ. 800-1050)
ดู เป็นเน็ต บรอนสัน, “การขุดค้นที่จันเสน พ.ศ. 2511-
2512,” แปลโดย ศิวะสิทธิ์ ภูเพ็ชร ใน *สังคมและวัฒนธรรม*
จันเสน เมืองแรกเริ่มในลุ่มลพบุรี-ป่าสัก (กรุงเทพฯ :
โรงพิมพ์เรือนแก้วการพิมพ์, 2539), 107.

⁴⁵ Rin-thu, ๑๖๐๓๑๑:๑๑, *Than-hnin-than-*
roup-ngan-hsain-ya Thi-kaun-sa-ya
ဝိနည်းနုဋ်ဝိနည်းလုပ်ငန်းဆိုင်ရာသိက္ခာဝိသေသနာစာတမ်း
[Knowledge on Toddy Palms and Occupations
Depended on Them] (Yangon: ၁၇၀၆၀၁၇, 1989), 15.

⁴⁶ ดู Pe Maung Tin and G. H. Luce, trans.,
The Glass Palace Chronicle of the Kings of
Burma (Rangoon: Rangoon University Press,
1960), 77.

⁴⁷ Rin-thu, ๑๖๐๓๑๑:๑๑, *Than-hnin-than-*
roup-ngan-hsain-ya Thi-kaun-sa-ya
ဝိနည်းနုဋ်ဝိနည်းလုပ်ငန်းဆိုင်ရာသိက္ခာဝိသေသနာစာတမ်း
[Knowledge on Toddy Palms and Occupations
Depended on Them], 17.

⁴⁸ Ibid., 16-17.

⁴⁹ “In the year of the Religion 1925,
corresponding with 743 Sakkaraj, the *thugyi*
of Wathe conceived a feeling of reverence to
the Shwezigon Pagoda, and of fear in respect
of the sufferings of samsara ; and in order that
he might be relieved from such sufferings,
he dedicated the following to the pagoda :
Nga Kin Maung, a male slave, to represent
himself, Ein Byu, a female slave, to represent
his wife; a bullock, a cow, a piece of land at
Alegan called Palaungo, another called Kano
at Sape, a third at Einsisin called Mahagon,
a fourth at Chaukaung called Kalangan,
together with the **toddy-palm trees** growing
thereon.” Emanuel Forchhammer and
Taw Sein Ko, *Inscriptions of Pagan, Pinya,*
and Ava, Translation with Notes (Rangoon:
The Superintendent, Government Printing,
Burma, 1899), 5

⁵⁰ “On Thursday the 7th waxing Tazaungmon 718 Sakkaraj, the year of Krataik, Matharagasa, Nurse of Queen Saw, was staying at Mokletti, attending on King Kyawzwa, the lord of white elephants, and his Queen Saw, when she, in the presence of the royal ministers Thamantabyit, Takkhana and Chinbo, presented their majesties with 100 fine mats and solicited a boon. Their majesties were accordingly pleased to dedicate the Thaman village with a view to enable the building (?) to last during the 5,000 years of the Religion. The revenue of the Thaman village amounts to 350 ticals of silver... The dedicated **palm groves** are bounded on the north by two mango tress, on the south by Taungzin, on the east by theAungyaung stream, and on the west by Thiyamyeyin.....” Ibid., 7.

⁵¹ “On Wednesday the 5th waxing of Kason of the Cissa year 737 Sakkaraj, corresponding with the year of the Religion 1919, the Thettawshe minister and his wife, being apprehensive of the dangers of *samsaro* and desiring to do honour to the Religion during its allotted period of 5,000 years, constructed the western wall of the Shwezigon Pagoda, a lofty and massive *kalagyaung* pagoda with pyramidal tiers, and also the *Yadanazedi* (Ratanacetiya)...The land is called Taukat, and it is situated in the Kukan (Pakan) circle between Myinwin and Lelya. Its boundaries are—north, the Natein hills ; east, **a toddy-palm grove** ; south, the river ; and west, the Kyaukuk palm grove and a stone pillar now erected...” Ibid., 9.

⁵² Rin-thu, ๑๖๐๕, *Than-hnin-than-roup-ngan-hsain-ya Thi-kaun-sa-ya ထန်းနှင့်ထွန်းလုပ်ငန်းဆိုင်ရာသိက္ခာဝိသေသနာ* [Knowledge on Toddy Palms and Occupations Depended on Them] (Yangon: ๑๖๐๕, 1989), 25, 38-39.

⁵³ วิลาสินี, “คนไร่ลาภ,” *ธรรมะใกล้ตัว*, ฉบับที่ 056 (27 พฤศจิกายน 2551) [ออนไลน์], เข้าถึงเมื่อ 15 ตุลาคม 2558. เข้าถึงได้จาก <http://dungtrin.com/mag/?56.miscel> และ พระไตรปิฎกฉบับสยามรัฐ, *อรรถกถา โลกชาดก ว่าด้วยคนที่ต้องโคก* [ออนไลน์], เข้าถึงเมื่อ 15 ตุลาคม 2558. เข้าถึงได้จาก <http://www.84000.org/tipitaka/atita100/jataka500.php?s=41>

⁵⁴ Rin-thu, ๑๖๐๕, *Than-hnin-than-roup-ngan-hsain-ya Thi-kaun-sa-ya ထန်းနှင့်ထွန်းလုပ်ငန်းဆိုင်ရာသိက္ခာဝိသေသနာ* [Knowledge on Toddy Palms and Occupations Depended on Them] (Yangon: ๑๖๐๕, 1989), 39.

⁵⁵ คนมอญใช้โบราณ ดู ฮันส์ เพนซ์, “ประวัติศาสตร์ ล้านนาฉบับย่อ,” แปลโดย ศิริรัฐ ทองใหญ่ ณ อยุธยา ใน *ที่ระลึกงานฌาปนกิจศพ ดร. ฮันส์ เพนซ์* (เชียงใหม่ : โรงพิมพ์เมือง, 2552. พิมพ์ในงานฌาปนกิจศพ ดร. ฮันส์ เพนซ์ 21 มิถุนายน 2552), 102.

⁵⁶ Sirancee Gunawardana, *Palm Leaf Manuscripts of Sri Lanka* (Ratmalana: Sarvodaya Vishva Lekha, 1997), 27.

⁵⁷ Rin-thu, ๑๖๐๕, *Than-hnin-than-roup-ngan-hsain-ya Thi-kaun-sa-ya ထန်းနှင့်ထွန်းလုပ်ငန်းဆိုင်ရာသိက္ခာဝိသေသနာ* [Knowledge on Toddy Palms and Occupations Depended on Them] (Yangon: ๑๖๐๕, 1989), 39, 44-45.

⁵⁸ ดู บัญชา ชุ่มเกษร, *Lime Plaster ในงานสถาปัตยกรรมไทยประเพณี* (กรุงเทพฯ : ภาควิชาเทคนิคสถาปัตยกรรม คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร, ม.ป.ป.), 9-12 (อัครา).

⁵⁹ *คู่มือนำเที่ยว “เพชรบุรี”* (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์สารคดี, 2546), 47.

⁶⁰ Rin-thu, ๑๖๐๕, *Than-hnin-than-roup-ngan-hsain-ya Thi-kaun-sa-ya ထန်းနှင့်ထွန်းလုပ်ငန်းဆိုင်ရာသိက္ခာဝိသေသနာ* [Knowledge on Toddy Palms and Occupations Depended on Them] (Yangon: ๑๖๐๕, 1989), 15, 54.

⁶¹ Taing-yin-tha-yin-kye-hmu Yoya-dha-le-htoun-san-mya, *Mon อนุรักษ์วัฒนธรรม* [Custom and Culture of the Natives of the Country, Mon] (Yangon: [อนุรักษ์วัฒนธรรม] 1977), 214.

⁶² สุรีย์ ภูมิภมร, “ต้นตาล ‘ไม้คนยาก’ ในประวัติศาสตร์ไทย,” *ศิลปวัฒนธรรม* 12, 12 (ตุลาคม 2534) : 221, 223-224, 227.

⁶³ พรรณีภา โสทธิพันธ์ และคนอื่น ๆ, *วัฒนธรรมตาลโตนด กระบวนการสร้างชุมชนเข้มแข็ง* (กรุงเทพฯ : สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย, 2547), 2, 6.

⁶⁴ ปรัชญา รัตติธรรมวงศ์, *การปลูกและขยายพันธุ์ตาลโตนด มรดกพืชจากบรรพบุรุษ แหล่งสร้างงานสร้างชีวิต* (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์เพชรกระรัต, 2537), 27.

⁶⁵ ลักษณะและประโยชน์ของต้นตาลดูใน เดชา ศิริภัทร, *พืชพันธุ์พื้นบ้าน ความสุขชั่วชีวิตที่เราปลูกได้*, พิมพ์ครั้งที่ 2 (กรุงเทพฯ : กองบรรณาธิการวารสารเกษตรกรรมธรรมชาติ, 2544), 91-92 และ พรรณีภา โสทธิพันธ์ และคนอื่น ๆ, *วัฒนธรรมตาลโตนด กระบวนการสร้างชุมชนเข้มแข็ง* (กรุงเทพฯ : สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย, 2547), 11, 13.

⁶⁶ Wikipedia, *Borassus flabellifer* [Online], accessed 10 October 2015. Available from https://en.wikipedia.org/wiki/Borassus_flabellifer แต่ พิเศษ เจียจันทร์ กล่าววาทิตาจารย์ที่ติดตามศาสนสถานต่าง ๆ ไม่ปรากฏบันทึกเกี่ยวกับต้นตาลหรือผลผลิตที่ได้จากต้นตาลเลย โดยของรชหวานที่ถวายเป็นศาสนสถาน ได้แก่ น้ำอ้อยและน้ำผึ้ง ดู พิเศษ เจียจันทร์พงษ์, “ตราดินเผาจากโคกจันเสน,” ใน *สังคมและวัฒนธรรมจันเสน เมืองแรกเริ่มในลุ่มลพบุรี-ป่าสัก* (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์เรือนแก้วการพิมพ์, 2539), 187.

Bibliography

Sources (Thai)

Bancha Chumkesorn. *Lime Plaster Nai Ngan Sathapattayakam Thai Prapheni [Lime Plaster in Traditional Thai Architecture]*. Bangkok: Department of Architectural Technology, Faculty

of Architecture, Silpakorn University, n.d. (Mimeographed).

Bronson, Bennet. “Kan Khut Khon Thi Chan Sen, 2511-2512 B.E.” Translated by Siwali Phuphet. In *Sangkom Lae Watthamatham Chan Sen Mueang Rak Rerm Nai Lum Lopburi-Pasak [Society and Culture of Chan Sen, the First Ancient City in Lopbui-Pasak Plain]*. Bangkok: Ruenkaeo Publishing House, 1996.

Charnvit Kasetsiri. *Ayutthaya: Prawattisat Lae Kan Mueang [Ayutthaya: History and Politics]*. 2nd ed. Bangkok: The Foundation for the Promotion of Social Science and Humanities Textbooks Project, 2000.

Chotima Chaturawong. “Chiang Mai and Mandalay.” In *Proceeding of Hompoom-Sathapattayapatha’ 04: Architectural Way, Community Way, Folkway*. 9-1 - 9-20. Chiang Mai: Faculty of Architecture, Chiang Mai University, 2004.

_____. *The Architecture of Mon Buddhist Monasteries in Lower Burma*. Bangkok: E.T. Publishing, 2011.

Chotima Chaturawong and Anuvit Charernsupkul. “Kharihat Nattukottai Setthi Thaminadu India” [Palatial Houses of the Nattukottai Chettiars in Tamil Nadu, India].” *Najua: History of Architecture and Thai Architecture*, no.12 (January-December 2015): 10-45.

Decha Siriphat. *Phuetphan Phuenban Khwamsuk Chuachiwit Thi Rao Pluk Dai [Folk Plants, Lifetime Happiness We Grow]*. 2nd ed. Bangkok: Editorial board of the Journal of Natural Agriculture, 2001.

Fine Arts Department. *Borankhadi Mueang U-thong [Archaeology of U-thong]*. Bangkok: Fine Arts Department, 2002.

- Fine Arts Department. *Charuek Samai Sukhothai [Inscriptions of Sukhothai]*. Bangkok: Fine Arts Department, 1983.
- _____. *Namchom Phiphitthaphanthasathan Haeng Chat Phimai [Introduction of the Phimai National Museum]*. 2nd ed. Bangkok: Fine Arts Department, 2008.
- _____. *Mueang Sing Lae Prasat Mueang Sing Changwat Kanchanaburi [Mueang Sing and Prasat Mueang Sing, Kanchanaburi]*. Bangkok: Fine Arts Department, 1987.
- Khumue Nam Thiao "Petchaburi" *[Travel Handbook of Petchaburi]*. Bangkok: Sarakhadi Press, 2003.
- Penth, Hans. "Prawattisat Lanna Chabap Yo [Brief History of Lanna]." In *Nangsue Thi Raluek Ngansop Dr. Hans Penth [Cremation Book of Dr. Hans Penth]*, 57-189. Translated by Sirirat Thongyai Na Ayutthaya. Chiang Mai: Ming Mueang Press, 2009.
- Penth, Yukhonthorn. "Chut Rermtan Haeng Kan Fuenfu Wiang Kum Kam [Origin of the Restoration of Wiang Kum Kam]" In *Nangsue Thi Raluek Ngansop Dr. Hans Penth [Cremation Book of Dr. Hans Penth]*, 39-47. Translated by Sirirat Thongyai Na Ayutthaya. Chiang Mai: Ming Mueang Press, 2009.
- Phannipha Sotthiphan et al. *Watthanatham Tan Tanot Krabuankan Sang Chumchon Khem Khang [Culture of Toddy Palm Trees, Process of Creating Strong Community]*. Bangkok: The Thailand Research Fund, 2004.
- Phasuk Intharawut. *Suwannabhumi Chak Lakthan Borankhadi [Suwannabhumi from Archaeological Evidences]*. Bangkok: Department of Archaeology, Faculty of Archaeology, Silpakorn University, 2005.
- Phiset Chiachanphong. "Tra Dinphao Chak Khok Chan Sen [Terracotta Seal from Chan Sen Mound]." In *Sangkhom Lae Watthanatham Chan Sen Mueang Rak Rerm Nai Lum Lopburi-Pasak [Society and Culture of Chan Sen, the First Ancient City in Lopburi-Pasak Plain]*, 168-189. Bangkok: Ruenkaeo Publishing House, 1996.
- Phra Tripitaka, Sayamrat Version. *Atthakatha Losaka Chadok Waduai Khon Tong Sok [Commentary of Losaka Jataka]* [Online]. Accessed 15 October 2015. Available from <http://www.84000org/tipitaka/atita/100jataka.500php?s=41>
- _____. *Mahadassana Sutta, Tripitaka Vol. X, Sutra Pitaka Vol. II, Digha Nikaya, Maha-vagga* [Online]. Accessed 4 October 2015. Available from <http://www.84000org/tipitaka/attha/v.php?B=10&A=3916&Z=4464>
- Prapat Chuwichian. *Phra Brom That Chedi Nakhon Si Thammarat, Maha Stupa Haeng Khap Samut Phak Tai [Phra Bromdhatu Cetiya, Nakhon Si Thammarat, the Maha Stupa of Southern Peninsula]*. Bangkok: Muang Boran, 2010.
- _____. "Rabob Khana Viharn Nai Phutthasathan Khong Langka Kap Rongroi Thi Phop Nai Dindaen Thai" [System of Vihara in Sinhalese Buddhist Architecture and Evidences of Thailand]." In *Proceedings of the Seminar on History of Art: Buddhist Relations of Sri Lanka, Myanmar, and Thailand*, 183-206. Bangkok: Department of Art History, Faculty of Archaeology, Silpakorn University, 2012.

- Prasert Na Nakhon. "To Rueang Charuek Pho Khun Ramkhamhaeng [Responding to the Subject of the Inscription of King Ramkhamhaeng]." *Silpa Watthanatham, Special Issue, Who was the author of the inscription of King Ramkhamhaeng?*. Bangkok: Silpa Watthanatham Press, 1994.
- Pratchya Ratsamithammawong. *Kan Pluk Lae Khayai Phan Tan Tanot Moradok Phuet Chak Banphaburut Laeng Sang Ngan Sang Chiwit [Planting and Reproducing Toddy Palm Trees, Heritage Plant from Ancestors, Sources of Employment and Life]*. Bangkok: Phetkarat Press, 1994.
- Pratu su tham. *Phuttha Prawat, Ton Prot Prachao Phimphisan [Life of the Buddha, When the Buddha was Kind to King Phimphisan]* [Online]. Accessed 10 October 2015. Available from <http://www.dharmagateway.com/buddha/buddha-history/buddha-history-misc-11.htm>.
- Pui Saengchai. *Phrachao 500 Chat Chabap Phitsadan [Five Hundred Previous Lives of the Buddha, Special Issue]*. Bangkok: So Thammaphakdi Company Limited, 1961.
- Rattanapanyathera. *Chinakan Malee Pakorn [Era of the Victory of Lord Buddha]*. Translated by Sang Monwithoon. Bangkok: Fine Arts Department, 1958.
- Samut Phap Boran Tamnan Wat Phra That Hariphunchai *[Book of Old Photographs, Chronicle of Phra That Hariphunchai]*. Lamphun: Wat Phrathat Hariphunchai, 2006.
- Saraswadi Ongsakun. *Chumchon Boran Nai Ang Chiang Mai-Lamphun [Ancient Communities in Chiang Mai-Lamphun Basin]*. Bangkok: Amarin Printing and Publishing, 2000.
- Srisakara Vallibhotama. *Khwammai Phra Bromthat Nai Arayatham Siam Prathet [Meanings of Phra Bromthat in Siam]*. Bangkok: Muang Boran Press, 2006.
- _____. *Mueang Boran Nai Anachak Sukhothai [Ancient Cities in Sukhothai]*. Bangkok: Thammasat University Press, 1989.
- _____. *Nakhon Luang Khong Thai [Capitals of Thailand]*. Bangkok: Muang Boran Press, 1997.
- Subhadradis Diskul, His Serene Highness Prince. *Silapa Sukhothai = Sukhothai Art = L'art de Sukhothai*. Bangkok: The Cultural Committee of the Thailand National Commission for Unesco, 1978.
- Suri Bhumiphamon. "Ton Tan "Mai Khon Yak" Nai Prawattisat Thai [Toddy Palm, Trees of the Poors in the Thai History]." *Silpa Watthanatham* 12, 12 (October 1991): 220-227.
- Sutthiwong Phongpaibun. "Lanka 4 Fai Khana Song Thai Nai Phak Tai [Four Divisions of Lanka, Thai Sangha in Southern Peninsula]." In *Saranukrom watthanatham Thai Phak Tai Lem 14 [Encyclopedia of Southern Thai Culture, vol. 14]*, 6785-6778. Bangkok: Siam Press Management, 1999.
- Waruni Osatharom. *Mueang Suphan: Bon Sen Thang Kan Plianplang Thang Prawattisat Phuttha Satawat Thi 8-Ton Phuttha Satawat Thi 25 [Suphan City: Historical Changes from 3rd-19th Centuries]*. Bangkok: Thammasat University Press, 2004.
- Wikipedia. *Borassus flabellifer* [Online]. Accessed 10 October 2015. Available from <https://en.wikipedia.org/wiki/Borassus>

- Wilasini. "Khon Rai Lap [Unfortune Person]." *Dhamma Kai Tua [Close to the Dhamma]*, Vol. 056, 27 November 2008 [Online]. Accessed 15 October 2015. Available from <http://dungtrin.com/mag/?56.miscl>.
- Wirot Chivasukthaworn. "Kan Sueksa Rup Baep Sathapattayakam Sukhothai: Korani Sueksa Wat Mahathat, Tambon Mueang Kao, Changwat Sukhothai [The Study of Sukhothai Architecture: A Case Study of Wat Mahathat, Mueang Kao Sub-district, Sukhothai Province]." Master's thesis, Silpakorn University, 2002.
- Write, Michael. "Thammai Phu Sueksa Nakhon Si Thammarat Khuan Sonchai Lanka [Why should Researchers on Nakhon Si Thammarat be Interested in Sri Lanka?]." In *Raingan Kan Sammana Prawattisat Nakhon Si Thammarat [Report of the Seminar on History of Nakhon Si Thammarat]*, 3rd Session. 2 ed., 235. Nakhon Si Thammarat: Time Printing, 2011.
- Gunawardana, Sirancee. *Palm Leaf Manuscripts of Sri Lanka*. Ratmalana: Sarvodaya Vishva Lekha, 1997.
- Luce, Gordon H. *Old Burma-Early Pagan, Volume I*. New York: J.J. Augustin Publisher, 1969.
- Pe Maung Tin and G. H. Luce, trans. *The Glass Palace Chronicle of the Kings of Burma*. Rangoon: Rangoon University Press, 1960.
- Pearn, B. R. *History of Rangoon*. Rangoon: American Baptist Mission Press, 1939.
- Rin-thu. မောင်းလင်းသူ. *Than-hnin-than-roun-ngan-hsain-ya Thi-kaun-sa-ya ထန်းနှင့်ထန်းလုပ်ငန်းဆိုင်ရာသိကောင်းစရာ [Knowledge on Toddy Palms and Occupations Depended on Them]*. Yangon: စာပေဗိမာန်, 1989.
- Rooney, Dawn F. *Ancient Sukhothai*. Bangkok: River Books, 2008.
- Stratton, Carol and Miriam McNair Scott. *The Art of Sukhothai, Thailand's Golden Age from the Mid-Thirteenth to the Mid-Fifteenth Centuries*. Kuala Lumpur: Oxford University Press, 1981.
- Taing-yin-tha-yin-kye-hmu *Yoya-dha-le-htoun-san-mya, Mon. တိုင်းရင်းသားယဉ်ကျေးမှု ရိုးရာဓလေ့ထုံးစံများ, မွန် [Custom and Culture of the Natives of the Country, Mon]*. Yangon: မြန်မာ့ဆိုရှယ်လစ်လမ်းစဉ်ပါတီ, 1977.

Sources (Other Languages)

- Devadoss, Manohar. *Multiple Facets of My Madurai*. Reprinted ed. Chennai: EastWest, 2011.
- Forchhammer, Emanuel and Taw Sein Ko. *Inscriptions of Pagan, Pinya, and Ava, Translation with Notes*. Rangoon: The Superintendent, Government Printing, Burma, 1899.
- Freeman, Michael and Claude Jacques. *Ancient Angkor*. Bangkok: River Books, 2006.
- Giteau, Madeleine. *History of Angkor*. Paris: Kailash Editions, 1997.
- Griswold, A. B. *Towards A History of Sukhodaya Art*. Bangkok: Fine Arts Department, 1967.